

KUR'ÂN'DA 'ADÂLET KAVRAMI VE GÜNCEL DEĞERİ

MUSTAFA KARA*

The Notion of "Justice" in the ur'an and It's Actual Value

Abstract: In this article, the Qur'anic concept of justice has been discussed. The subject in question has been deal with in three ways. In this context, *i.* The different meanings that the justice has gained and their contextual relations in the form of noun and verb has been investigated in the light of Qur'anic verses. *ii.* The meaning relations of justice with other concepts has been analyzed. *iii.* The actual value of justice has been focused on.

Key-Words: God, Qur'an, Unity, Justice, Equality.

Öz: Bu makalede Kur'ân'da 'adâlet kavramı araştırma konusu yapılmaktadır. Araş-

* Yrd. Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi DKAB,
[mustafakara@omu.edu.tr].

tırmada söz konusu kavrama üç açıdan yaklaşmaktadır. Bu kapsamda, *i. 'Adâlet* kavramının isim ve fiil formunda Kur'ân'da kazandığı farklı anlamlar ve onların bağlam ilişkileri Kur'ân âyetleri ışığında ortaya konulmaya çalışılmaktadır. *ii. 'Adâlet* kavramının başka kavramlarla olan anlam ilişkileri tahlil edilmektedir. *iii. 'Adâlet* kavramının güncel değeri üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Allah, Kur'ân, Tevhîd, 'Adâlet, Eşitlik.

1. Giriş

Yüce Allah, insanlık tarihi boyunca nice peygamberler göndermiş ve onları ilâhî mesajı insanlara iletmekle görevlendirmiştir.¹ Bu peygamberler kendilerinin de tabi olmaları emredilen vahiy doğrultusunda kulluğun nasıl yapılacağını insanlara uygulamalı olarak göstermişlerdir. Bu kapsamda, son peygamber Hz. Muhammed (s)², Müslümanlar için muhteşem bir örnektir³ ve ona indirilen Kur'ân-ı Kerîm, tevhîd anlayışına sadık bir kulluk icra etme noktasında kıyamete dek insanlığa rehberlik edecek mahiyet ve mükemmellikte bir kitaptır. Kur'ân'da belirtilen söz konusu kulluk kaideleri, ya yapılması emredilen davranışlar ya da kaçınılması istenen yasaklar şeklindedir. Bu bağlamda tevhîd inancına sadâkatten sonra Yüce Allah'ın insanlık ailesine emrettiği en önemli ilkelere birisi '*adâlet* (عدالة)'tir.

Güncel hayat birey ve bireylerden oluşan toplumların yaşantılarından meydana gelmektedir. Bu gerçek, öteden beri bireyler arasında sürüp gitmekte olan sosyal hayatın sağlıklı bir şekilde devam edebilmesi adına insanlar ve toplumlar arası ilişkilerin belirli kurallara bağlanmasını da kaçınılmaz kılmaktadır. İşte '*adâlet* (عدالة) ilkesi, bu kuralların en öne çıkarılmasından ve hiçbir toplumun asla vazgeçemeyeceği değerde evrensel bir prensiptir. Diğer taraftan, Kur'ân'ın temel kaidelerini ortaya koyduğu inanç, ahlâk ve erdem noktasında olgunlaşmış bir toplum oluşturabilmek için bireyler ve toplumlar arası ilişkilerde öncelikle '*adâlet* (عدالة) ilkesini

¹ Fâtır 35/24.

² Ahzâb 33/40.

³ Ahzâb 33/21.

hakim kılmak gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında, dünyanın değişik coğrafyalarında haksız yere insanların öldürüldüğü, zulüm ve işkencele-
rin uygulandığı, insanca yaşama hakkının ihlal edildiği ve insanlık onu-
runun ayaklar altına alındığı günümüz dünyasında 'adâlet (عدالة) ilkesinin
güncel değerini ortaya koymak ve söz konusu ilkeye karşı bireysel, top-
lumsal ve uluslararası düzeyde yeniden bir duyarlılık oluşturmak büyük
önem arz etmektedir.

Bu kapsamda biz de makalemizde, öncelikle 'adâlet (عدالة) kavramının
etimolojik yapısını tahlil etmek, ardından bu kavramın Kur'ân'daki kul-
lanım biçimlerini ve bağlama göre kazandığı farklı anlamları belirlemek,
daha sonra Kur'ân'da söz konusu kavramın anlam ilişkisi içerisinde ol-
duğu başka kavramları tespit etmek, son olarak da günümüz bireysel ve
toplumsal hayat açısından ifade ettiği önem çerçevesinde 'adâlet (عدالة)
kavramının güncel değeri üzerinde durmak istiyoruz.

2.'Adâlet Kavramının Etimolojik Yapısı

'Adâlet (عدالة) kelimesi, sözlükte "doğru olmak, doğru davranmak,
'adâletle hükmetmek, eşitlemek"⁴ anlamlarında kullanılan 'a-d-l (عدل)
fiilinden türetilmiştir. Bu kökten bir masdar isim olan 'adl (عَدْل) kelimesi,
"eşitlik, eşit olarak paylaşmak⁵, denklik, aynılık, orta yol, istikamet, eş,
benzer, bir şeyin karşılığı⁶" manalarına gelmektedir. 'Adl (عَدْل) kelimesi
sıfat olarak kullanıldığında ise "âdil" anlamına gelmekte ve bu manada
Yüce Allah'ın bir sıfatı olmaktadır.⁷ Zira Allah, son derece âdil, kullarına

⁴ Ebû 'Abdirrahmân Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, Müessesetü'l-A'lemî, Beyrut 1988, c. II, ss. 38-40; Ebu'l-Fadl Cemalüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, Dar Sâder, Beyrut 2003, c. X, ss. 61-65; Ebu'l-Kâsım Huseyn b. Muhammed Râğîb el-İsfehânî, *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân*, ed-Dâru's-Şâmiyye, Beyrut 1997, ss. 551-553; İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh fi'l-Lüğave'l-'Ulûm*, Dâru'l-Hadârati'l-'Arabiyye, Beyrut 1974, c. II, ss. 87-89; Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris, *Mu'cemü Mekâyisi'l-Lüğa*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabiyye, Beyrut 2001, s. 718; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Mu'cemu Tehzîbi'l-Lüğa*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut ts., c. III, ss. 2358-2362.

⁵ İsfehânî, *el-Müfredât*, ss. 551-552.

⁶ Ebu'l-Ferec 'Abdurrahmân İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fi 'İlmi'l-Vucûh ve'n-Nezâir*, thk. Muhammed 'Abdülkerîm Kazım er-Râdî, Beyrut 1984, s. 439.

⁷ Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *es-Sünen*, "Kitâbu'd-De'avât", Çağrı Yay., İstanbul 1992, c. V, s. 456 (bab. 45, hadis no.1). Ayrıca bk. Ali Osman Tatlısu, *Esmâü'l-Husnâ Şerhi*:

asla zulmetmeyen, hakikatten başkasını söylemeyen ve yapmayandır. O, en hayırlı hükmü veren⁸ ve en iyi hükmedendir.⁹

Aynı kökten masdar isim olan ve sözlükte “karşılık vermede eşit davranmak, eşit olmak, eşit kılmak, davranış ve hükümde doğru olmak, hak ve hakikate göre hüküm vermek, (Yüce Allah hakkında kullanıldığında) şirik koşmamak”¹⁰ anlamlarına gelen ‘*adâlet* (عدالة) kelimesi ise, “bireysel ve sosyal yapıda dirlik ve düzenliği, hakkaniyet ve eşitlik esaslarına uygun şekilde davranmayı sağlayan bir erdem veya hukuk ilkesidir.”¹¹ ‘*Adâlet* (عدالة), dinî açıdan yasak olan şeylerden sakınmak suretiyle doğru yol üzere olmaktır.¹² ‘*Adâlet* (عدالة), huzurlu ve istikrarlı bir toplumun temel dayanağıdır.¹³ ‘*Adâletin zıddı cevr* (جور)‘dir. *Cevr* (جور), “düzgün ya da kuralına uygun olmayan iş, haksızlık, taraf tutma, adam kayırma, zulüm ve insafsızlık” şeklinde tanımlanmaktadır.¹⁴

Ahlâkî açıdan ‘*adâlet* (عدالة), “başkalarının gelişigüzel istek ve telkinlerinden etkilenmeyen istikrarlı bir doğruluk ve ahlâk kanununa itaatle gerçekleşen ruhî denge ve ahlâkî kemaldır.”¹⁵

Anlamı bunca çeşitlilik gösteren ‘*a-d-l* (عدل) fiili ve türevleri Kur’ân ilimlerinden Vucûh’a¹⁶ konu bir yapı arz etmektedir. Şimdi Kur’ân-ı

Tanrı'nın Gönülleri Nurlandıran Doksan Dokuz Adı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1963, s. 10, 62.

⁸ A'râf 7/87.

⁹ Tîn 95/8.

¹⁰ İsfehâni, *el-Müfredât*, ss. 319-320.

¹¹ Mustafa Çağrı, “Adâlet”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1988, c. I, ss. 341-343 (ss. 342-343).

¹² Ali b. Muhammed eş-Şerîf Cürçânî, *Kitâbü't-Ta'rîfât*, Beyrut 1403/1983, s. 147.

¹³ Mehmet Şeker, *İslâm'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri*, Ankara 1991, s. 50.

¹⁴ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, c. VI, s. 176; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. III, ss. 236-238; İsfehâni, *el-Müfredât*, s. 211; Cevherî, *es-Sihâh*, c. I, s. 221.

¹⁵ Çağrı, “Adâlet”, s. 341.

¹⁶ *Vucûh*: Kur’ân terminolojisi içerisinde bir kavramın, birden fazla anlamda kullanılması, yani çokanamlı olmasıdır. (Bedruddîn Muhammed b. ‘Abdullâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ‘Ulûmi'l-Kur’ân*, Dâru't-Türâs, Kahire ts., ss. 102-111; Celaleddîn ‘Abdirrahmân es-Suyûtî, *el-İtkân fî ‘Ulûmi'l-Kur’ân*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1987, c. I, ss. 299-308; Mehmet Okuyan, *Kur’ân'da Vücûh ve Nezâir –Çok Anamlı Kelimeler ve Edatlar-*, Etüt Yay., Samsun 2007, ss. 32-33).

Kerîm'de 'a-d-l (عدل) fiili ve türevlerinin, gerek isim gerekse fiil formunda içerdikleri anlamlar üzerinde durmak istiyoruz.

3. Kur'ân'da 'Adâlet Kavramı

'Adâlet (عدالة) kavramının türetildiği 'a-d-l (عدل) fiili, isim ve fiil formundaki farklı biçimleriyle Kur'ân'da 28 âyette geçmekte¹⁷ ve yukarıda ifade edilen sözlük ve terim anlamları doğrultusunda şu manalarda kullanılmaktadır.

3.1. Dengeli Yapmak, Dengeli Kılmak

Kur'ân'da 'a-d-l (عدل) fiilinin içerdiği anlamlardan birisi, “dengeli ve ölçülü yapmak, dengeli kılmak”tır. Bu kapsamda Kur'ân'da şu âyet yer almaktadır:

يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ مَا غَرَّبَكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ (٦) الَّذِي خَلَقَكَ فَسَوَّاكَ فَعَدَلَكَ (٧) فِي أَيِّ صُورَةٍ مَا شَاءَ رَكَّبَكَ (٨)
 “Ey insan! Seni yaratan, şekillendirip ölçülü kılan, dilediği bir biçimde seni oluşturan cömert Rabbine karşı seni ne aldattı?”¹⁸

141

OMÜİFD

Âyette geçen 'a-d-l (عدل) fiilini müfessirler genellikle “yaratılışı dengeli yapmak, organları uyumlu yaratmak”¹⁹ şeklinde açıklarken; bu fiili *“Evet, biz (insanın) parmak uçlarını dahi düzenleyip iade etmeye kâdiriz”*²⁰ âyetiyle birlikte değerlendiren Mukatil b. Süleyman, İnfîtâr 7'deki beyan ile “Yüce Allah'ın, insanın iki gözünü, iki kulağını, iki elini ve iki ayağını dengeli yaratması kastedilmektedir” ifadesini kullanmakta ve meseleyi insan anatomisindeki muhteşem yapıyla ilişkilendirmektedir.²¹ İbn Abbâs bu âyete, “Seni uygun, düzenli ve şekli güzel bir

¹⁷ Muhammed Fuâd 'Abdu'l-Bâkî, *el-Mu'cemu'l-Müfehras li Elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Hadîs, Kahire 2001, ss. 550-551.

¹⁸ İnfîtâr 82/6-8.

¹⁹ Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâiki Ğavâmid't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fi Vucûhi't-Te'vîl*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1995, c. IV, s. 702; Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1988, c. XIX, ss. 161-162.

²⁰ Kıyâme 75/4.

²¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer Fahreddîn er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr: Mefâtihu'l-Ğayb*, Dâru İhyâi't-Türâsî'l-'Arabiyye, Beyrut ts., c. XXXI, s. 80.

biçimde yaratmıştır; baş aşağı, dört ayağı üzerinde yürüyen hayvan gibi yaratmamıştır” manasını vermektedir.²² Semerkandî ise söz konusu fiille ilgili olarak insanın fizyolojik yapısındaki nizâm ve itidale vurgu yapmaktadır.²³

Bu değerlendirmeler de göstermektedir ki, âyetteki ‘*a-d-l* (عدل) fiili, insanın fizyolojik yapısındaki muhteşem uyum, ahenk ve estetik görünümü ifade etmek için kullanılmaktadır.

3.2. Denk Tutmak, Şirk Koşmak

Kur’ân’da ‘*a-d-l* (عدل) fiilinin kullanıldığı anlamlardan birisi de, “denk tutmak, şirk koşmak”tır. Bu bağlamda Kur’ân’dan şu âyeti örnek vermek mümkündür:

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ ثُمَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ (١)
 “Hamd, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden Allah’a mahsustur. Böyle iken inkâr edenler, başka şeyleri Rablerine denk tutuyorlar.”²⁴

Katâde, Süddî ve İbn Zeyd’e göre başka şeyleri Allah’a denk tutan inkârcılar, putlara tapan müşriklerdir. İbn Ebzâ’ya göre kâfirlerden kasıt, ehl-i kitaptır. Taberî’ye göre âyet, kâfirlerin tamamını kapsamaktadır.²⁵ Hitabın tüm kâfirleri kapsadığını ifade eden Kurtubî ise, âyetteki *ya’dilûn* (يَعْدِلُونَ) fiilini “şirk koşmak” olarak almakta ve her şeyi tek başına yaratan Allah’a karşı kâfirlerin işledikleri fiilin çirkinliğine vurgu yapmaktadır.²⁶

Bu âyette Yüce Allah’ın gökleri ve yeri, geceyi ve gündüzü yaratan otorite olduğu açıkça beyan edilmektedir. Buna rağmen kâfirlerin ve putperestlerin, bir takım varlıkları Rab’lerine ortak koştukları ifade edilmek-

²² Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, c. XXXI, s. 80.

²³ Nasr b. Muhammed es-Semerkandî, *Tefsîru Ebi’l-Leyl: Bahru’l-Ulûm*, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1996, c. III, s. 555.

²⁴ En’âm 6/1. Kur’ân’da ‘*a-d-l* (عدل) fiilinin “denk tutmak, şirk koşmak” anlamında kullanıldığı başka âyetler için bk. En’âm 6/150; Neml 27/60.

²⁵ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi’u’l-Beyân ‘an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1988, c. V, ss. 144-145.

²⁶ Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, c. VI, s. 249.

te ve onların nankörlükleri gözler önüne serilmektedir. Yani bu âyetteki *ya'dilûn* (يَعْدِلُونَ) fiili “denk tutmak, şirk koşmak” anlamında kullanılmaktadır.

3.3. 'Adâletle Hükmetmek, Âdil ve Eşit Davranmak, 'Adâleti Sağlamak

Kur'ân'da 'a-d-l (عدل) fiili, “adâletle hükmetmek, 'adâleti sağlamak, âdil ve eşit davranmak, eşitlik, 'adâlet” anlamlarında da kullanılmaktadır. Bu çerçevede şu âyetleri örnek verebiliriz:

i. (١٨١) وَمِمَّنْ خَلَقْنَا أُمَّةً يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْدِلُونَ “Yarattıklarımızdan hakikate yönelen ve onun doğrultusunda 'adâletle hükmeden bir topluluk da vardır.”²⁷

İbn Abbâs âyette sözü edilen topluluğun “Muhammed (s) ümmeti, muhacirler ve ensâr” olduğunu belirtirken, Cübbâi âyetin maksadını şöyle açıklamaktadır. “Bu âyet, her zaman hakkı ikâme eden, ona göre davranan, hakka davet eden ve hiçbir zaman herhangi bir şey hususunda bâtılda ittifak etmeyen kimselerin bulunacağına delâlet etmektedir.”²⁸ Bilmen de, bu topluluğun temiz yaratılışlarını muhafaza eden, insanları hak sözle irşad ve aydınlatmaya gayret gösteren, aralarında çıkan problemleri 'adâletle çözen ve dünyadaki tüm işleri hakkaniyetle yürüten seçkin bir topluluk olduğunu ve İslâm âleminde böylesi bir topluluğun kıyamete kadar bulunacağını belirtmektedir.²⁹

Demek ki Yüce Allah, kainatta insanoğlu yaşadıkça onlar arasında 'adâletle hükmedecek ve bireyleri Allah'ın dosdoğru yoluna yöneltecek bir topluluk var edecektir. Hz. Peygamber (s) sonrası bu görevi, onun manevî mirasına sahip çıkmakla mükellef olan başta âlimler olmak üzere tüm Müslümanlar gerçekleştirecektir. Zaten âyette kıyamete kadar bu ümmet arasında hidâyet rehberi olacak bir topluluğun bulunacağı müjdenmektedir.

²⁷ A'râf 7/181.

²⁸ Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, c. XV, s. 72.

²⁹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, Bilmen Yay., İstanbul ts., c. II, s. 1130.

ii. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَىٰ أَنفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدِينَ وَالْأَقْرَبِينَ إِن يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقِيرًا فَاللَّهُ أَوْلَىٰ بِهِمَا فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوَىٰ أَنْ تَعْدِلُوا وَإِنْ تَلَوُّا أَوْ تَعْرَضُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا (١٣٥) “Ey iman edenler! Kendiniz, ana-babanız ve en yakınlarınız aleyhine bile olsa, Allah için şahitlik yaparak ‘adâleti ayakta tutan kimseler olunuz. (Şahitlik ettiğiniz kişiler) zengin ya da fakir de olsalar (‘adâletten ayrılmayın)! Zira Allah, ikisine de daha yakındır. O halde ‘adâleti uygulama konusunda nefsinize tabi olmayın! Şayet gerçeği çarpıtır ve şahitlikten kaçarsanız, (bilin ki) Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”³⁰

Bu âyet, şahitlerin mahkemede doğru söylemelerini, bildikleri hakikatleri gizlememelerini, zengin-fakir, ana-baba, hısım-akraba ayırımı yapmadan gerçekleri konuşmalarını emretmektedir.³¹ Dolayısıyla müslümana yakışan, şahitliğine başvurulduğunda sadece doğruları konuşmaktır. Doğruyu söylediğinde, sonuç bizzat kendisi, ana-babası veya en yakın akrabası aleyhine de olsa doğruluktan ayrılmamaktır. Zira şahitliğine başvurulmuş kişinin ifadesi doğrultusunda hakim tarafından verilecek olası bir kararın gelecekte hangi sonuçları doğuracağı gaybî bir konu olduğu için, insanın bu alana müdahil olması imkânsızdır. Dolayısıyla ‘adâletin yerini bulmasına katkı sağlamak amacıyla ortaya konulacak en erdemli davranış, şahitliği Allah adına yapıp doğruları söylemektir.

iii. إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا (٥٨) “Allah, size emaneti mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hüküm verirken ‘adâletle hükmetmenizi emreder. Allah’ın bu şekilde size verdiği öğüt, ne güzeldir. Şüphesiz Allah, her şeyi hakkıyla işiten ve görendir.”³²

Bu âyette, emanetlerin ehline verilmesi ve insanlar arasında ‘adâletle hükmedilmesi emredilmektedir. Her ne kadar âyetin nüzûl sebebi

³⁰ Nisâ’ 4/135.

³¹ Semerkandî, *Bahru’l-‘Ulûm*, c. I, ss. 346-347.

³² Nisâ’ 4/58. Kur’ân’da ‘a-d-l (عدل) fiili ve türevlerinin “adâletle hükmetmek, ‘adâleti sağlamak, eşit davranmak, eşitlik, ‘adâlet” anlamında kullanıldığı başka âyetler için bk. Bakara 2/282; Nisâ’ 4/3, 129; Mâide 5/8; En’âm 6/115, 152; A’râf 7/159, 181; Nahl 16/76; Şûrâ 42/15; Hucurât 49/9.

Ka'be'nin anahtarıyla ilgili olsa da, mesajı ve hükmü geneldir.³³ “Diğer taraftan âyette kastedilen emanetin, özellikle yönetimle ilgili tüm makam ve mevkiler olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle emaneti ehline vermek, hem emanetin kendisine, hem emanetin verildiği liyakatsiz kişiye hem de emanet kendisine verilmesi gerekirken verilmeyen liyakatli kişiye haksızlıktır, zulümdür.”³⁴ Bu doğrultuda Allah'ın emir ve yasakları, insanların bütün organları, mal-mülk, aile ve çocukları, hulâsa sahibi oldukları tüm nimetler birer emanet olduğu gibi yöneticiyi seçme ve insanları yönetme işleri de başlı başına birer emanettir. Bu önemine istinaden âyette Yüce Allah, seçmenlere iktidarı en ehil ve en âdil kişiye vermelerini emretmektedir. İktidara gelen yöneticiden ise, bu emaneti âdil kulanması ve insanlar arasında 'adâletle hükmetmesi beklenmektedir. Aksi tutum, emanete ihanettir.

3.4. Tevhîd, 'Adâlet, Eşitlik

Kur'ân'da 'a-d-l (عدل) fiilinin isim formunda ilk akla gelen anlamı “adâlet ve eşitlik”tir. Bu çerçevede şu âyeti örnek verebiliriz:

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُم لَعَلَّكُمْ (٩٠) تَذَكَّرُونَ “Allah, adâleti, iyiliği ve yakınlarla bakmayı emreder. Çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt verir.”³⁵

Bu âyetteki 'adl (عَدْل) kelimesini İbn Abbâs, Hz. Peygamber'in sözlerine³⁶ atıfla, “Allah'tan başka ilah olmadığına şehâdet etmek, O'nun eşi ve ortağı olmadığını söylemek, tevhid” şeklinde algılarken; bazı müfessirler “tevhîd” olarak anlamlandırmaktadırlar.³⁷ Semerkandî bu kelimeyi

³³ Semerkandî, *Bahru'l-'Ulûm*, c. I, ss. 311-312.

³⁴ Mustafa İslâmoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an Gereçleri Meal-Tefsir*, Düşün Yay., İstanbul 2008, ss. 162-163.

³⁵ Nahl 16/90. Kur'ân'da 'a-d-l (عدل) fiilinin “adâlet ve eşitlik” anlamında kullanıldığı başka bir âyet için bk. Nahl 16/76.

³⁶ Hadîs için bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, “Kitâbu'l-Îmân”, Çağrı Yay., İstanbul 1992, c. I, ss. 7-8 (bab. 2, hadis no: 1-2).

³⁷ Huseyn b. Muhammed Dâmeğânî, *Kâmûsu'l-Kur'ân: Islâhu'l-Vucûh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Beyrut 1983, s. 318; İbnu'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yun*, s. 441.

“tevhîd” ve “şehâdet”,³⁸ Vâhidî “kelime-i şehadet”,³⁹ Zemahşerî “Allah’ın, kullarının güçlerine göre vakitli olarak vâcib kıldığı görevler”⁴⁰, Râzî de “iş ve fiillerdeki iyilik”⁴¹ şeklinde açıklamaktadır. Mâverdi âyetteki ‘*adl* (عَدْل) kelimesinin şu üç anlama geldiğini ifade etmektedir: “Kelime-i tevhîd şehâdetinde bulunmak, doğru hüküm vermek ve Allah için çalışırken gizlilik ve açıklık konusunda dengeyi sağlamak.”⁴² Beydâvî’ye göre ‘*adl* (عَدْل), “inanç, ibadet ve davranışlarda orta yolu takip etmektir.”⁴³

Beydâvî’nin bu tanımı, orta yol takibini esas alan İslâm’ın genelde hayata bakışıyla ilgili temel anlayışı gözler önüne sermektedir.

Âyetteki ‘*adâlet* (عَدَالَة) kelimesi ile *ihsân* (إِحْسَان) kelimesini birlikte değerlendiren Süfyân b. Uyeyne, ‘*adâleti* “insanın içinin doğruluğu”, *ihsâm* ise “insanın içinin açığa vurduğundan daha üstün, değerli ve faziletli olması” şeklinde tanımlarken; Ali b. Ebî Tâlib, ‘*adâleti* “insafla hareket etmek”, *ihsâm* ise “lütufta bulunmak ve erdemlice davranmak” olarak anlamlandırmaktadır. İbn ‘Atîyye de ‘*adâleti* “farz olan inanç, emanetlerin eda edilmesi hususundaki şer’î hükümler, zulmün terkedilmesi, insaflı hareket etmek ve hakkı sahiplerine vermek”, *ihsâm* ise “teşvik olunmuş her türlü işi yapmak” biçiminde değerlendirmektedir.⁴⁴

Hulâsa Nahl 90’daki (عَدْل) ‘*adl* (‘adâlet) kelimesi, Yüce Allah’ın varlık ve birliğine şeksiz imanı ifade eden tevhîdi, İslâm’ın genelde hayata bakışıyla ilgili temel anlayış olan orta yol prensibini, bireyin bizzat kendi nefesine ve diğer insanlara ve varlıklara karşı davranışlarını da kapsayan anlam genişliğine sahip bir kavramdır. Dolayısıyla (عَدَالَة) ‘*adâlet*, kulun Allah katındaki itibarını, bireyin kendisine saygısını ve diğer insanlar

³⁸ Semerkandî, *Bahru’l-Ulûm*, c. II, s. 302.

³⁹ Ebu’l-Hasan ‘Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *el-Vecîz fi Tefsîri’l-Kitâbi’l-Azîz*, Beyrut 1995, c. I, s. 617.

⁴⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. II, s. 604.

⁴¹ Râzî, *Mefâtihu’l-Çayb*, c. XX, s. 107.

⁴² Ebu’l-Hasan ‘Ali b. Muhammed Mâverdi, *Tefsîru’l-Mâverdi: en-Nüketu ve’l-Uyûn*, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut ts., III, 209.

⁴³ Abdullâh Ebû Ömer b. Muhammed Beydâvî, *Envâru’t-Tenzil ve Esrâru’t-Te’vîl*, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1996, III, 416.

⁴⁴ Kurtubî, *el-Câmî’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, c. X, s. 109.

arasındaki saygınlığını temin eden bir erdemdir.

3.5. Yüce Allah'ın Kelimesi Kur'ân'ın 'Adâleti

Kur'ân'da 'a-d-l (عدل) fiili, isim formunda "Yüce Allah'ın kelimesi olan Kur'ân'ın 'adâleti" anlamında da kullanılmaktadır. Bu kapsamda şu âyeti örnek vermek mümkündür:

"Rabbinin kelimesi (Kur'ân), doğruluk ve adâlet bakımından tamdır. O'nun kelimelerini değiştirebilecek yoktur. O, her şeyi işiten, hakkıyla bilendir."⁴⁵

Bu âyette Yüce Allah'ın kelimesinin (Kur'ân'ın) bir özelliği olarak kullanılan 'adlen (عَدْلًا) ifadesi, "Kur'ân'ın vermiş olduğu haberlerin doğru ve getirmiş olduğu hükümlerin 'adâletli olması" anlamına gelmektedir.⁴⁶ Yani bu ifade, "Allah tarafından bildirilen her türlü va'ad ve va'üd, sevap ve cezanın doğruluk ve 'adâletine işaret etmektedir. Çünkü bunlar mutlaka yaşanacak gerçeklerdir. Bunlar, meydana geldikten sonra da 'adâlet olurlar. Çünkü Allah'ın fiilleri, zulüm (ظَلْمٌ) sıfatı ile vasıflandırılmaktan münezzehtir."⁴⁷ Demek ki Kur'ân'ın getirdiği tüm hüküm ve haberler gerçektir. Sözü edilen haberler, Yüce Allah tarafından tayin edilen zaman geldiğinde O'nun 'adâletine uygun biçimde gerçekleşecektir.

Gazzâlî, Allah-kâinât-Allah'ın fiilleri ve 'adâlet kavramlarını ilişkilendirerek Yüce Allah'ın adâletinin anlamını bilmeden O'nun âdil olduğunu idrak etmenin, fiillerini, yaratıp yönettiği kâinatı tanımadan da 'adâletini anlamının imkânsızlığını dile getirirken,⁴⁸ İbn Teymiyye, Yüce Allah'ın adâletini "yaratıklarına nimet vermesi ve iyilikte bulunması"⁴⁹ şeklinde tanımlar. Kâinâttaki tüm varlıklarla gerçekleşen hadiselerin hikmet ve 'adâletini kavrama arasında bir ilişkiden söz etmek gerekirse,

⁴⁵ En'âm 6/115.

⁴⁶ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, c. V, s. 9.

⁴⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, c. XIII, ss. 160-161.

⁴⁸ Ebû Hâmid Muhammed Gazzâlî, *el-Maksadü'l-Esnâ fi Şerhi Esmâillâhi'l-Hüsnâ*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut ts., ss. 71-73.

⁴⁹ Takıyyuddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed İbn Teymiyye, *Mecmû'u Fetâvâ*, Dâru'l-'Arabiyye, Beyrut 1398 (h), c. VIII, s. 31, 127.

bütün İslâm âlimleri Yüce Allah'ın âdil olduğu konusunda görüş birliği içerisindeydi.⁵⁰

Yüce Allah, kullarına sayısız nimetler verip⁵¹ onları bazı imtihanlara tabi tutarken⁵² mükemmel bir 'adâlet uyguladığı gibi, O'nun insanlık ailesine ilettiği son ilâhi mesaj olan Kur'an'ın tüm içeriği de doğruluk ve 'adâlet bakımından mükemmeldir. Onda ifade edilen tüm söz ve tehditler, ödül ve cezalar şartlarını oluşturan herkesi mutlaka bulacaktır. Yüce Allah, asla kullarına zulmedici değildir.⁵³ O'nun kâinattaki bütün tasarrufları ilâhi 'adâletine uygun olarak gerçekleşmektedir.

3.6. Fidyе

Kur'an'da 'a-d-l (عدل) fiilinin, isim formunda kullanıldığı anlamlardan birisi "fidye"dir. Bu bağlamda şu âyeti örnek vermek mümkündür:

وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ
(٤٨) "Hiç kimsenin bir başkası adına hiçbir şey ödeyemeyeceği, hiç kimseden herhangi bir şefaât ve fidyenin kabul edilmeyeceği ve hiç kimseye herhangi bir yardımın yapılmayacağı bir günden sakının!"⁵⁴

Âyette geçen 'adliin (عَدْلٌ) kelimesini Taberî, Zemaşerî, Râzî ve Kurtubî "fidye"⁵⁵ olarak anlamlandırmaktadırlar. Maşer günü yaşanacak gerçekler bağlamında Yüce Allah'ın bu ve benzeri âyetlerde 'adliin (عَدْلٌ) kelimesini kullanmasına ilişkin şu değerlendirme dikkat çekicidir: "Araplardan birisi bir sıkıntıyla karşılaştığında, bu kişinin akrabaları onu bu sıkıntıdan kurtarmak için iyilik namına ne varsa hepsini yaparlar ve tıpkı bir babanın çocuğunun başına gelen musibeti defetmeye çalışması gibi bu kötülüğü ondan uzaklaştırmaya gayret ederlermiş. Eğer onlar, engelini aşamayacakları bir kimseyle karşılaşırlarsa, değişik tezellül/yalvarma

⁵⁰ Bekir Topaloğlu, "Adl", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1988, c. I, s. 387.

⁵¹ İbrâhîm 14/34.

⁵² Bakara 2/155; Mâide 5/48; Müлк 67/2.

⁵³ Yûnus 10/44; Kehf 18/49.

⁵⁴ Bakara 2/48. Bu manada başka âyetler için bk. Bakara 2/123; En'âm 6/70.

⁵⁵ Zemaşerî, *el-Keşşâf*, c. I, s. 139; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, c. I, ss. 268-269; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, c. III, s. 55; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, c. I, s. 259.

yollarını ve çeşitli araçları devreye sokarak, sertlikle yapamadıklarını yumuşaklıkla yapmaya çalışılmış. Hem sertlik hem de yumuşaklık fayda vermez ise, geriye o kimseye mal veya başka çeşit bir şeyden fidye vererek sorunu halletmek kalırmış. Eğer bu üç yolla da sorun çözülmezse, dost ve kardeşlerinin yardımını umarlarmış.”⁵⁶

İşte bu âyette Yüce Allah, insanların dünyada alışık olduğu bu yolların hiçbirinin ahirette günahkârlara fayda vermeyeceğini belirtmekte, kişinin ameliyle baş başa kalacağı mahşer günü kurtuluşa erenlerden olmak için daha dünyada iken gerekli hazırlıkları yapmasını ve başkalarından kabul edilmeyecek hiçbir yardıma muhtaç olmamasını ona öğütlemektedir.

3.7. Kıymet, Karşılık, Denklik, Aynılık

Kur'ân'da 'a-d-l (عدل) fiilinin isim formunda kullanıldığı anlamlardan birisi de “kıymet, karşılık, denklik, aynılık”tır. Bu çerçevede şu âyeti örnek verebiliriz:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيِّدَ وَأَنْتُمْ حُرْمٌ وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمَّداً فَجَزَاءٌ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعْمِ يَحْكُمُ بِهِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ هَدْياً بَالِغَ الْكَعْبَةِ أَوْ كَفَّارَةً طَعَامٍ مَسَاكِينَ أَوْ عَدْلٌ ذَلِكَ صِيَاماً لِيَذُوقَ وَبَالَ أَمْرِهِ عَفَا اللَّهُ عَمَّا سَلَفَ وَمَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمِ اللَّهُ مِنْهُ وَاللَّهُ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ (٩٥)

“Ey iman edenler! İhramlı iken av hayvanı öldürmeyin! Sizden her kim onu kasten öldürürse, içinizden iki adil kişinin o hayvanla ilgili vereceği karar doğrultusunda öldürdüğünün dengi bir hayvanı kurban edilmek üzere Ka'be'ye getirmesi veya onun karşılığı olarak yoksulları yedirmesi ya da yaptığı işin yanlışlığını anlaması için ona denk gelecek kadar oruç tutması gerekir. Allah, geçmişte yapılanları affetmiştir. Fakat kim tekrar böyle yaparsa, Allah onu cezalandırır. Allah, mutlak güç sahibidir, kimsenin yaptığını yanına kâr bırakmayandır.”⁵⁷

Bu âyette ihramlı iken Harem bölgesinde avlanmak ve başkasının avlanmasına yardımcı olmak yasaklanmaktadır. Âyette geçen 'adli (عَدْلٌ) kelimesi ise, “kıymet, karşılık, denklik, aynılık” anlamında kullanılmak-

⁵⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, c. III, ss. 53-65.

⁵⁷ Mâide 5/95.

tadır.⁵⁸

İhramlı iken kasıtlı olarak bir hayvanı öldüren kişiye, öldürdüğü hayvanın dengi olan sağlam bir hayvan kurban etme cezası verilmektedir. Bu hayvanın denk olup olmadığına iki âdil kişi karar verecektir. “Buradaki kararın Yüce Allah, suçu işleyenin vicdanına bırakmamakta ve tamamen hukukun içine çekmektedir. Böylece Kur’ân, aşiret, yani yazılı hukuku bulunmayan bir toplumu, hayvan haklarına kadar inen bir hukuk toplumuna dönüştürmektedir.”⁵⁹

Âyette, öldürülen hayvana karşılık kaç fakirin doyurulacağına belirtilmemesine, “öldürdüğü hayvan tahminî olarak kaç kişiyi doyurabiliyorsa, o kadar fakiri doyuracaktır” açılımını getiren Bayraklı, kaç gün oruç tutulacağı konusunda da “kişi öldürdüğü hayvanın etini kaç günde tüketebilirse, o gün miktarınca oruç tutacaktır” ifadesini kullanmaktadır.⁶⁰

150

OMÜİFD

Demek ki âyette zikredilen iki âdil kişi, ihramlı iken Harem bölgesinde avlanma yasağını ihlal eden kişinin öldürdüğü hayvana karşılık nasıl bir hayvanı kurban edeceği veya onun karşılığı olarak kaç yoksulu doyuracağı ya da kaç gün oruç tutacağı konusunda da karar verecektir.

3.8. Âdil, Dürüst, Güvenilir, Özü Sözü Bir, Doğru Sözlü Kişi

Kur’ân’da ‘a-d-l (عدل) fiilinin, isim formunda kullanıldığı anlamlardan bir diğeri ise “âdil, karakterli, dürüst, güvenilir, özü sözü bir ve doğru sözlü kişidir.” Bu bağlamda şu âyeti örnek vermek mümkündür:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا شَهَادَةُ بَيْنِكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ حِينَ الْوَصِيَّةِ اثْنَانِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ أَوْ آخَرَانِ مِنْ غَيْرِكُمْ إِنْ أَنْتُمْ ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَأَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةُ الْمَوْتِ تَحْسِبُوهُمَا مِنْ بَعْدِ الصَّلَاةِ فَيُقْسِمَانِ بِاللَّهِ إِنْ ارْتَبْتُمْ لَا نَسْتَشْرِي بِهِ تَمَنَّا وَلَوْ كَانَ دَا فُرْبَىٰ وَلَا نَكْتُمُ شَهَادَةَ اللَّهِ إِنْآ إِذَا لَمِنَ الْإِيمَانِ (١٠٦)

Ey iman edenler! Ölüm döşeğine yattığınızda vasiyet sırasında sizden iki âdil kişiyi şahit tutun! Şayet yolculuk esnasında ölüm işaretleriyle karşılaşırsanız,

⁵⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. X, ss. 61-65; İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 552.

⁵⁹ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’ân Tefsîri*, Bayraklı Yay., İstanbul 2007, c. VI, s. 158.

⁶⁰ Bayraklı, *Tefsîr*, c. VI, s. 158.

sizin dışınızda iki şahit bulundurun! Onlardan kuşku duyarsanız, namazdan⁶¹ sonra kendilerini alıyorsunuz ve şu şekilde yemin ettirirsiniz: 'Akraba da olsa, yeminimizi hiçbir ücret karşılığında satmayacağız. Allah için şahitliğimizi gizli tutmayacağız. Yoksa günahkârlardan oluruz!'"⁶²

Müfessirlerin çoğuna göre âyette zikredilen, (دَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ) "sizden iki âdil kişi" ifadesinden maksat, "sizin dininizden, sizin topluluğunuzdan 'adâlet sahibi iki âdil şahittir."⁶³ Hasan el-Basrî aynı ifade için, "akrabanızdan iki âdil şahit" tanımlaması yaparken; (الْأَخْرَانِ مِنْ غَيْرِكُمْ) "sizden olmayan diğer iki kişi" tabiri için de, "yabancıardan, akrabanız olmayanlardan iki kişi" açıklamasında bulunmaktadır.⁶⁴

Birinci görüşe göre iki âdil mü'min kişi, hem yolculukta hem de mukîm iken şahitlik yapmaya uygun iki insan demektir. Eğer müslümanlardan iki âdil şahit bulunamazsa, vasiyyet sahibi gayr-ı müslim kişileri de şahit tayin edebilir ve bu kişilerin şahitliği de geçerlidir. Hatta İbn Abbâs, Ebû Mûsâ el-Eş'ârî, Sa'îd İbn Cübeyr ve Mücâhid'e göre bu durum dışında kâfirin, müslüman hakkında şahitliği caiz değildir.⁶⁵ İkinci görüşe göre ise, öncelikle akrabaların, şayet buna imkan yoksa akraba olmayanların şahitliği geçerlidir.

Bu âyetin nüzûl sebebine dair bir rivayeti nakleden Semerkandî, Allah'ın emirlerindeki hikmet ve inceliğe dikkat çekerek kendisine vasiyyet edilen iki âdil şahidin söz konusu vasiyyeti eksiksiz yerine getirme zorunluluğuna vurgu yapmaktadır.⁶⁶ Zira burada önemli olan ölen kimse- nin vârislerinin haksızlığa uğramamasıdır. Bunun için de yapılan vasiyyetin vârislere olduğu gibi intikal etmesi, iki âdil şahidin bulunması şart

⁶¹ Kurtubî, buradaki *es-salât* (الصَّلَاة) kelimesini, söz konusu şahitlerin Müslüman olmadıklarından hareketle "kendî ibadetleri" şeklinde anlamaktadır. (Kurtubî, *el-Câmî' li Ahkâmî'l-Kur'ân*, c. VI, ss. 228-229). Bu konuda bir değerlendirme için bk. İslâmoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an*, ss. 217-218.

⁶² Mâide 5/106. Bu bağlamda başka âyetler için bk. Mâide 5/95; Talâk 65/2. Kur'ân'da 'a-d-l (عدل) fiili ve türevlerinin anlam ilişkileri hakkında bk. Bayraklı, *Tefsîr*, c. I, ss. 427-430.

⁶³ Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, c. XII, ss. 114-118.

⁶⁴ Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, c. XII, s. 115.

⁶⁵ Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, c. XII, s. 115.

⁶⁶ Semerkandî, *Bahru'l-'Ulûm*, c. I, ss. 425-426.

koşulmaktadır.

4. Kur'ân'da 'Adâlet Kavramıyla İlişkili Kavramlar

'Adâlet (عدالة) kavramının mana örgüsünü dikkate aldığımızda, Kur'ân'da söz konusu kavramla anlam ilişkisi bulunan başka kavramların da var olduğu anlaşılmaktadır. Şimdi bu kavramlara ve 'adâlet (عدالة) kavramıyla aralarındaki anlam ilişkilerine dikkat çekmek istiyoruz.

4.1. 'Adâlet – Kıst İlişkisi

Sözlükte, "pay, hisse, ölçü, 'adâlet, âdil pay, insafı olma" gibi manalara gelen *k-s-t* (قسط) fiilinden bir isim olan *kıst* (قِسط) kelimesinin ilk akla gelen anlamı "'adâlet"tir. Ancak bu kelime masdar olarak kullanıldığında, karşıt anlamlı bir özelliğe bürünmekte ve "'adâletli davranma, âdil olma, hak sahibine payını âdil bir şekilde verme" ve "'adâletsizlik yapma, hak sahibine payını vermeme" manalarında kullanılmaktadır. Aynı kökten *kâsıtûn* (قَاسِطُونَ), "yoldan çıkanlar, haktan sapanlar, zâlim, haksızlık edenler", *muksitîn* (مُقْسِطِينَ) ise "'adâletli, âdil olanlar, hak sahibine hakkını âdil bir şekilde verenler" anlamlarına gelmektedir.⁶⁷ *Kıst* (قِسط), bir ölçü birimi olarak da kullanılmakta ve bir sâın yarısına karşılık gelmektedir.⁶⁸

K-s-t (قسط) fiili ve türevleri Kur'ân'da farklı formlarda 25 kez zikredilmektedir.⁶⁹ Bu doğrultuda Kur'ân'da 15 defa geçen *kıst* (قِسط) kelimesinin tamamı "'adâlet" anlamında kullanılmaktadır.⁷⁰ Söz konusu fiil Kur'ân'da *aksitû* (أَقْسِطُوا)⁷¹, *tuksitû* (تُقْسِطُوا)⁷², *lâ tuksitû* (لَا تُقْسِطُوا)⁷³ ve *eksetu*

⁶⁷ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, c. V, s. 71; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. XII, ss. 100-101; Cevherî, *es-Sihâh*, c. II, s. 306; İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyisü'l-Lüğâ*, s. 856; İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 670; Ezherî, *Mu'cemu Tehzîbü'l-Lüğâ*, c. III, ss. 2959-2960.

⁶⁸ Bir ölçü birimi olarak *kıst* (قِسط) hakkında geniş bilgi için bk. Ebu'l-Ferec 'Abdurrahmân İbnü'l-Cevzî, *Ğarîbü'l-Hadis*, nşr. 'Abdu'l-Mûtî Emîn Kal'acı, Beyrut 1985, c. II, ss. 242-243; Cengiz Kallek, "Kıst", *DİA*, TDV Yay., Ankara 2002, c. XXV, ss. 503-504.

⁶⁹ 'Abdu'l-Bâkî, *el-Mu'cemu'l-Müfehras*, ss. 653-654.

⁷⁰ Âl-i İmrân 3/18, 21; Nisâ' 4/127, 135; Mâide 5/8, 42; En'am 6/152; A'râf 7/29; Yûnus 10/4, 47, 54; Hûd 11/85; Enbiyâ' 21/47; Rahmân 55/9; Hadîd 57/25.

⁷¹ Hucurât 49/9.

⁷² Mümtehine 60/8.

⁷³ Nisâ' 4/3.

(أَقْسَطُ)⁷⁴ biçimlerinde de geçmektedir. Beş defa da ism-i fâil kalıbında kullanılan *k-s-t* (قسط) fiili, bunların üçünde “adâletli, âdil olan, hak sahibine hakkını âdil bir şekilde veren” kişileri kastetmek için *muksitîn* (مُقْسِطِينَ)⁷⁵ şeklinde olumlu, iki tanesinde ise “yoldan çıkan, haktan sapan, zâlim, haksızlık eden” kişileri ifade etmek üzere *kâsitûn* (قَاسِطُونَ)⁷⁶ kalıbında olumsuz anlamlar ifade etmektedir. İki âyette geçen “tartı, terazi” anlamındaki *kıstâs* (قِسْطَاس)⁷⁷ kelimesinin aslının Yunanca olduğu ifade edilmektedir.⁷⁸

Âl-i İmrân sûresi 18. âyette ilim sahiplerinin bir niteliği olarak zikredilen *kâimen bi'l-kıst* (قَائِمًا بِالْقِسْطِ) ifadesi bazı ilim adamlarınca, ilim ehlinin “adâleti şiar edinmesi,⁷⁹ doğruluktan ayrılmaması⁸⁰” şeklinde anlaşılmaktadır.

Kur'ân'da *k-s-t* (قسط) ve '*a-d-l* (عدل) fiillerini karşılaştırdığımızda şunları söylemek mümkün gözükmektedir:

a- Bakara 282, Nisâ' 3, 135, Mâide 8 ve Hucurât 9. âyetlerdeki *kıst* (قِسْط) kelimesiyle '*a-d-l* (عدل) kök harflerinden türetilen kelimelerin birlikte ve aynı bağlamda kullanılması, iki kavram arasındaki anlam birlikteliğine işaret etmektedir.

b- *K-s-t* (قسط) fiilinin ism-i fâil sıygasında Mâide 42, Hucurât 9 ve Mümtehine 8'de geçen ve “adâletli, âdil olan, hak sahibine hakkını âdil bir şekilde veren kişiler” manasındaki *muksitîn* (مُقْسِطِينَ) kalıbının anlamı '*a-d-l* (عدل) fiilinin anlam örgüsüyle paralellik arz etmektedir. Bu bağlam-

⁷⁴ Bakara 2/282; Ahzâb 33/5.

⁷⁵ Mâide 5/42; Hucurât 49/9; Mümtehine 60/8.

⁷⁶ Cinn 72/14-15.

⁷⁷ İsrâ 17/35; Şu'arâ 26/182.

⁷⁸ Ebû Bekr Muhammed b. Hasen İbn Düreyd, *Cemheretü'l-Lüğâ*, Dâru Sâdır, Beyrut ts., c. III, ss. 26-27. *Kıst* (قِسْط) kavramı hakkında daha geniş bilgi için bk. Mustafa Çağrıncı, “Kıst”, *DİA*, TDV Yay., Ankara 2002, c. XXV, ss. 502-503; Kallek, “Kıst”, ss. 503-504.

⁷⁹ İslâmoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an*, s. 108.

⁸⁰ Hüseyin Peker, *Son İlahî Mesaj Kur'ân ve Açıklamalı Meâli*, Ceylan Ofset, Samsun 2009, s. 51.

da iki fiil arasında bir anlamdaşlık⁸¹ ilişkisinden söz etmek mümkündür.

c- Cinn sûresi 14 ve 15. âyetlerde zikredilen “yoldan çıkanlar, haktan sapanlar, zâlimler, haksızlık edenler” anlamındaki *kâsîtûn* (قَاسِطُونَ) kelimesini dikkate aldığımızda, Kur’ân’da *k-s-t* (قسط) fiilinin, aralarındaki anlam bağını tahlil ettiğimiz ‘*a-d-l* (عدل) fiili ile karşıt anlamlılık ilişkisi içerisinde olduğunu söyleyebiliriz.

4.2. ‘Adâlet – Sıdk İlişkisi

Farklı kalıplarıyla Kur’ân’da 155 defa kullanılan *s-d-k* (صدق) fiili⁸² sözlükte, *kizb* (كَيْب)‘in karşıtı olarak “hakikati konuşmak, gerçeği söylemek, doğru, dürüst ve güvenilir olmak, doğrulamak, tamamen uymak, sözüne sadakat göstermek”⁸³ manalarına gelmektedir. Bu fiilden masdar olan *sıdk* (صِدْق) kelimesi ise, “doğruluk, dürüstlük, güvenilirlik, hakikati ifade eden ve gerçeğe uygun olan söz, sözün hem kalpte olana hem de dile getirilen duruma uygun olması”⁸⁴ anlamlarını ifade etmektedir. Söz konusu nite-likleri taşıyan ve doğru sözün sahibi olan kişiye de *sâdik* (صَادِق) denir. Kur’ân’da *sıdk* (صِدْق) kelimesi on dört, *sâdik* (صَادِق) kelimesi ise tekil kalıbında üç, çoğul formunda da elli yedi kez zikredilmektedir.⁸⁵

“Bir şeyin objektif gerçekliği *hak* (حَقّ), bunun aslına uygun olarak anlatılması *sıdk* (صِدْق) kavramıyla ifade edilir. *Hak* (حَقّ) doğrunun nesnel yanı, *sıdk* (صِدْق) ise sözün nesnel doğruya uygunluğudur.”⁸⁶ Bu yönüyle *sıdk* (صِدْق), “hem objektif gerçekliğe, hem de sözü söyleyenin zihnindeki bilgiye uygun ifade” biçiminde tanımlanmaktadır. Yani söylenen sözün *sıdk* (صِدْق) derecesine ulaşabilmesi için kalbin derinliklerinden gelmesi, -

⁸¹ Kur’ân ilimleri arasında buna *Nezâir* adı verilmektedir. *Nezâir*: Kur’ân terminolojisi içerisinde birden fazla kavramın, aynı anlamı ifade etmesi, yani anlamdaş olmasıdır. (Zerkeşî, *el-Burhân*, c. I, ss. 102-111; Suyûtî, *el-İtkân*, c. I, ss. 299-308; Okuyan, *Kur’ân’da Vücûh ve Nezâir*, ss. 32-33.)

⁸² ‘Abdu’l-Bâkî, *el-Mu’cemu’l-Müfehras*, ss. 497-500.

⁸³ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü’l-‘Ayn*, c. V, ss. 56-57.

⁸⁴ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, c. VIII, ss. 214-216; Cevherî, *es-Sihâh*, c. I, s. 712; İbn Fâris, *Mu’cem-ü Mekâyisi’l-Lüğa*, s. 565; Ezherî, *Mu’cemu Tehzîbü’l-Lüğa*, c. II, ss. 1990-1991; İsfehânî, *el-Müfredât*, ss. 478-481.

⁸⁵ ‘Abdu’l-Bâkî, *el-Mu’cemu’l-Müfehras*, ss. 498-499.

⁸⁶ Mustafa Çağrıncı, “Sıdk”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2009, c. XXXVII, ss. 98-100 (s. 98).

bir başka ifadeyle- kalben tasdik edilmesi ve gerçeğe örtüşmesi şarttır. Aksi takdirde ortaya atılan ifadenin *sıdk* (صِدْق) olarak kabul edilmesi imkansızdır. Bu şartları taşımayan söz, ancak *kizb* (كَيْب) yani “yalan” olarak nitelendirilebilir.⁸⁷ Nitekim münâfıklar, Hz. Peygamber’in elçiliğini kalben onaylamadıkları halde onun huzuruna geldiklerinde, قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ “Şahitlik ederiz ki, sen Allah’ın peygamberisin!”⁸⁸ diyorlardı. Aslında onlar dile getirdikleri bu ifade ile sözün *sıdk* (صِدْق) olarak kabul edilmesinin şekil şartını yerine getiriyorlardı. Ancak söz kalpteki anlayışa aykırı olduğu için *sıdk* (صِدْق) değil, *kizb* (كَيْب) olarak değerlendirilmektedir.

Diğer taraftan münafıkların, نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ “Şahitlik ederiz ki, sen Allah’ın peygamberisin!”⁸⁹ ifadeleri, bir yönden doğru, bir yönden yalan kabul edilebilir. Şöyle ki: Bir münafığın, “Muhammed Allah’ın elçisidir” sözü içindeki inancı dile getirmesi açısından yalan, Hz. Muhammed’in Allah’ın elçisi olduğu gerçeğine uygun düşmesi bakımından doğrudur.⁹⁰ Zaten bu hakikat, âyetin devamında şöyle ifade edilmektedir: إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ “Şüphesiz Allah, senin kendi elçisi olduğunu bilmektedir. Aynı şekilde Allah, münafıkların yalan söylediklerine de tanıklık etmektedir.”⁹¹

S-d-k (صِدْق) kökünden türetilen ve “çok fazla doğru söyleyen” anlamındaki *sıddık* (صِدِّيق) kelimesi ise, “hiç yalan konuşmayan, doğruluğa aşırı derecede alışıdığı için yalan konuşamayan, dosdoğru olan, sözünde duran, sözünde ve inancında doğru olduğunu uygulamalarıyla ispat eden, gerçek olduğuna inandığı şeyi onaylamakta tereddüt göstermeyen kişi, bütün söz, fiil ve hallerinde doğru olan kimse” manalarına gelmektedir.⁹² Bu doğrultuda Kur’an’da Hz. İbrâhim,⁹³ Hz. İdrîs⁹⁴, Hz. Yûsuf⁹⁵ ve

⁸⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. VIII, s. 216; İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 479; Cevherî, *es-Sihâh*, c. I, s. 712.

⁸⁸ Münâfikûn 63/1.

⁸⁹ Münâfikûn 63/1.

⁹⁰ Toshihiko İzutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz, Pınar Yay., İstanbul 1991, ss. 129-132.

⁹¹ Münâfikûn 63/1.

⁹² İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. VIII, s. 214; İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 479; Cevherî, *es-Sihâh*, c. I, s. 712.

Hız. Meryem⁹⁶ *sıddîk* (صِدِّيق) olarak nitelenmektedirler.

Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'a ve peygamberlerine iman eden kimseler *sıddîk* (صِدِّيق) olarak tanıtılmakta ve şu ifadelere yer verilmektedir:

وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ أُولَئِكَ هُمُ الصِّدِّيقُونَ وَالشُّهَدَاءُ عِنْدَ رَبِّهِمْ لَهُمْ أَجْرُهُمْ وَنُورُهُمْ وَالَّذِينَ كَفَرُوا
(۱۹) “Allah'a ve elçilerine iman edenler var ya, işte onlar sıddîklar (özü sözü bir olanlar) ve Rab'leri katında şahitlerdir. Onların mükafatları ve nurları vardır. İnkâr edip âyetlerimizi yalanlayanlara gelince, işte onlar cehennemliklerdir.”⁹⁷

Bu âyette geçen *sıddîkûn* (صِدِّيقُونَ) kelimesi hakkında Mukâtil b. Süleymân, “verdikleri haberler konusunda peygamberlerden kuşku duymayanlar” ifadesini kullanırken, Dahhâk b. Müzâhim “Allah'a iman edip peygamberleri tasdik edenler” açıklamasında bulunmaktadır. Müfessir Mücâhid ise, bu âyeti referans alarak Allah'a ve rasûlüne iman eden herkesin sıddîklar kategorisine gireceğini ifade etmektedir.⁹⁸

156

OMÜİFD

Demek ki, bir inşanın *sıddîk* (صِدِّيق) derecesinde doğrulukla nitelendirilebilmesi için Allah'a ve elçisine iman etmesi, peygamberi aracılığıyla insanlara ulaştırdığı ilâhî mesajına duyarlılık göstermesi şarttır. Bu özellikleri taşıyan mü'min bir kulun âhiretteki dostlarının kimler olacağı ise şu âyette dile getirilmektedir:

وَمَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ
(۶۹) “Kim Allah'a ve elçisine itaat ederse, işte onlar Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberler, dosdoğru olanlar /hakkı doğrulayanlar, şehitler ve iyilerle birlikte olacaklardır. Bunlar ne güzel arkadaşlardır.”⁹⁹

⁹³ Meryem 19/41.

⁹⁴ Meryem 19/56.

⁹⁵ Yûsuf 12/46.

⁹⁶ Mâide 5/75.

⁹⁷ Hadîd 57/19.

⁹⁸ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, c. XIII, s. 683; Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, Mısır 1964, c. V, ss. 173-174.

⁹⁹ Nisâ' 4/69.

Bu âyetin nüzûl sebepleri arasında zikredilen rivayetlerden birisi şu şekildedir: “Bir sahâbî Hz. Peygamber’e gelip onu kendisinden ve çocuğundan daha fazla sevdiğini, evine gittiğinde bile kendisini çok özlediğini, ancak ahirette Hz. Peygamber’in cennetteki yüksek makamı dolayısıyla ondan uzak kalacağını düşünüp üzüldüğünü ifade etmiş; bu durum üzerine âyet inmiştir.”¹⁰⁰ Âyetin nüzûlüne ilişkin bu bilgiden hareketle, Allah’a ve rasûlüne itaat eden kulların, âhirette O’nun nimetle şereflendirdiği insanlarla beraber olacağını söyleyebiliriz.

Râzî, âyette zikredilen *sıddîkîn* (صِدِّيقِينَ) kelimesi ile kimlerin kastedildiği noktasına üç görüş beyan etmektedir: “i. Dini şeksiz şüphesiz kabul edenler, ii. Hz. Peygamber’in sahâbîlerinin önde gelenleri, iii. Hz. Peygamber’i ilk tasdik edip bu konuda sonraki Müslümanlara örnek olanlar.”¹⁰¹

Râzî’nin üçüncü görüşünden hareketle, Hz. Peygamber’in risaletini ilk onayların başında Hz. Ebû Bekir geldiği için *sıddîk* (صِدِّيقٌ) vasfına en çok layık olan odur, denilebilir.¹⁰² Ayrıca Râzî’ye göre, sıddîkiyyetten bir basamak yukarısı nübüvvettir. Bu nedenle sahâbe, Hz. Ebû Bekir’i Hz. Peygamber’in yanına defnetmiştir.¹⁰³ Zaten âyette fazilet konusunda *sıddîklar* (صِدِّيقِينَ) peygamberlerden hemen sonra gelen kimseler olarak nitelendirilmektedir.

Kur’ân’da *sıdk* (صِدْقٌ) kavramının ‘adâlet (عَدَالَةٌ) kavramıyla anlam ilişkisi hakkında şunları söylemek mümkündür:

a- ‘Adâlet (عَدَالَةٌ) kelimesinin türetildiği kök harfleri olan ‘a-d-l (عدل) fiilinin sözlük anlamları arasında zikredilen “doğru olmak, doğru davranmak” manaları ile *sıdk* (صِدْقٌ) kavramının türetildiği s-d-k (صدق) fiilinin bu doğrultudaki anlamı tamamen örtüşmekte ve âdeta anlamdaş bir durum arz etmektedir.

¹⁰⁰ Şevkânî, *Fethu’l-Kadir*, c. I, s. 485.

¹⁰¹ Râzî, *Mefâtîhu’l-Çayb*, c. X, ss. 169-173.

¹⁰² Mustafa Çağrıncı, “Sıddîk”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2009, c. XXXVII, ss. 91-92 (s. 92).

¹⁰³ Râzî, *Mefâtîhu’l-Çayb*, c. X, s.173.

b- 'A-d-l (عدل) fiilinden bir sıfat olan 'adl (عَدْل) kelimesi, "âdil, dürüst" manalarına gelmekte ve s-d-k (صدق) fiilinden bir isim olan *siddîk* (صِدِّيق) kelimesinin "hiç yalan konuşmayan, dosdoğru olan, sözünde duran, sözünde ve inancında doğru olduğunu uygulamalarıyla ispat eden kişi" anlamlarıyla paralellik ifade etmektedir.

c- 'Adâlet (عَدَالَة) kelimesinin "eşit davranmak, davranış ve hükümde doğru olmak, hak ve hakikate göre hüküm vermek" anlamları ile *sıdk* (صِدِّق) kelimesinin "doğruluk, dürüstlük, güvenilirlik" manaları arasında aynı doğrultuda bir anlam ilişkisinin olduğu açıktır.

4.3. 'Adâlet – Vesat İlişkisi

Kur'ân'da farklı türevleriyle toplamda beş defa geçen v-s-t (وسط) fiili, sözlükte "yerleştirmek, ortada veya merkezde olmak, ara bulucu olarak davranmak, aşırı uçlardan kaçınıp orta yolu tutmak" gibi anlamlara gelmektedir. İsim olarak da "orta, merkez, öz, vücudun orta kısmı, ifrat ve tefritten uzak, mutedil söz, davranış ve hareket, çevre, etraf, âlem, mümessil, araç, orta derece" manalarına gelen *vesat* (وَسَط) kelimesi,¹⁰⁴ Kur'ân-ı Kerîm'de "içine girmek, ortasına dalmak,¹⁰⁵ ortalama,¹⁰⁶ orta,¹⁰⁷ dengeli, makul, 'adâletli,¹⁰⁸ en akıllı, en âdil ve en dengeli¹⁰⁹" anlamlarında kullanılmaktadır.¹¹⁰ Bu kapsamda *vesat* (وَسَط) kelimesi Bakara 143. âyette şu şekilde geçmektedir:

¹⁰⁴ İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 869; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. XV, s. 218; İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyisi'l-Lüğâ*, s. 1052; Cevherî, *es-Sihâh*, c. II, s. 687; Ezherî, *Mu'cemu Tehzîbü'l-Lüğâ*, c. IV, ss. 3888-3889.

¹⁰⁵ 'Âdiyât 100/5.

¹⁰⁶ Mâide 5/89.

¹⁰⁷ Bakara 2/238. "Namazlara ve orta namaza devam edin." Buradaki *el-vüstâ* (الْوَسْطَى) kelimesi "orta" anlamına gelmektedir. Buradaki *orta* namazdan kastın, ikinci namazı olduğu görüşü ağırlık kazanmaktadır. (Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, "Kitâbu Tefsîri'l-Kur'ân", c. V, s. 162.

¹⁰⁸ Bakara 2/143.

¹⁰⁹ Kalem 68/28.

¹¹⁰ Vesat (وَسَط) kelimesi hakkında geniş bilgi için bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. XV, ss. 208-211; İsfehânî, *el-Müfredât*, ss. 869-870; Cevherî, *es-Sihâh*, c. II, ss. 687-688; Bayraklı, *Tefsîr*, c. II, ss. 274-275; Okuyan, *Kur'ân'da Vücûh ve Nezâir*, ss. 595-596.

وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا “Böylece sizi, insanlığa şahit/örnek olmanız için orta /ölçülü bir ümmet kıldık. Peygamber de sizin için bir şahit/örnektir.”¹¹¹

Âyette zikredilen *ümmeden vesatan* (أُمَّةً وَسَطًا) ifadesi çerçevesinde müfessirler tarafından yapılan değerlendirmeler şu şekildedir:

Âyetin bağlam ilişkisini ve kiblenin Kudüs'ten Ka'be istikametine çevrilmesine karşı ehl-i kitâbın takındığı olumsuz tavrı dikkate alan Kurtubî, “Ka'be nasıl dünyanın ortasında ise, İslâm ümmeti de orta bir ümmettir”¹¹² ifadesini kullanmaktadır. Seyyid Kutub'a göre *vesat ümmet*, “inanç ve düşünce, madde ve mana, insanlar arası ilişkiler, zaman ve mekan yönünden *orta* bir ümmettir.”¹¹³ *Vesat ümmet* “beyin, gönül ve nefis arasında denge kurmuş, bu nedenle de ölçülü ve dengeli kişilerden kurulu bir toplumu ifade eder.”¹¹⁴ *Vesat ümmet*, “ifrat ve tefritten korunarak inancında, ahlakında, her türlü tutum ve davranışlarında doğruluk, dürüstlük ve 'adâlet çizgisinde kalmayı başaran dengeli, sağduyulu, ölçülü, insafli ve uyumlu nesil, 'adâletli toplum’¹¹⁵ şeklinde de tanımlanmaktadır. “*Vesatın*, nicelik olarak 'orta', nitelik olarak 'denge ve adalet' anlamından hareketle *vesat ümmetten* kasıt, nitelik anlamında bir *ortalıktır*. Bunu da en güzel 'denge' ifade eder. Bu ümmet için 'dengeli' vurgusu, Yahûdi ve Hıristiyanlıkta dengenin bozulduğu îmâsını içerir.”¹¹⁶ “Günümüz düşünce akımları göz önüne alındığında İslâm, gerçekten de ferdiyetçilik ile toplumculuk, sekülerizm ile teokratizm, dünya ile âhiret, kalem ile kılıç arasında dengeli ve orta bir yol takip etmektedir.”¹¹⁷ İslâm'ın bu durumu, Hz. Peygamber'in şu hadisini akla getirmektedir. “İşlerin en

¹¹¹ Bakara 2/143.

¹¹² Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, c. II, ss. 104-107.

¹¹³ Seyyid Kutub, *fi Zilâli'l-Kur'an*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabiyye, Beyrut 1971, c. I, ss. 180-182.

¹¹⁴ Bayraklı, *Tefsîr*, c. II, s. 275.

¹¹⁵ Muhammed Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, Mısır 1990, c. II, ss. 4-7.

¹¹⁶ İslâmoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an*, s. 54.

¹¹⁷ M. Sait Şimşek, *Kur'an'ın Ana Konuları*, Beyan Yay., İstanbul 2005, ss. 184-185.

hayırlısı, orta yollu olanıdır.”¹¹⁸ O halde İslâm’ın inşa ettiği *vesat toplum*, Allah’a ve âhiret gününe iman eden, orta, dengeli, sağduyulu, âdil, mutedil ve insanlara örnek olan bireylerden kurulu bir toplumdur.

Bazı âlimlerin Bakara 143 ve Kalem 28’deki kullanımları “makul, ‘adâletli, en âdil, en makul” şeklinde anlamalarından dolayı Kur’ân’da *v-s-t* (وسط) fiilinin ‘*a-d-l* (عدل) fiili ile paralel bir anlam ilişkisi içerisinde olduğunu söylemek mümkündür.

5. ‘Adâlet Kavramının Güncel Değeri

Kur’ân’da ‘*adâlet* (عَدَالَة) kavramının kullanım biçimlerini ve ihtiva ettiği anlamları dikkate alıp bu evrensel erdemi günümüze ışık tutacak şekilde değerlendirdiğimizde şunları söylemek mümkün gözükmektedir:

a- Yüce Allah, Kur’ân’da ‘*adâletin* kaynağı ve ilk uygulayıcısı olarak bizzat kendi zatını zikretmektedir. Nitekim Yüce Allah’ın sözü dosdoğru ve ‘*adâletlidir*.¹¹⁹ Bu doğrultuda insanın dünya hayatında sergilediği bütün davranışlar, âhirette eksiksiz tartılacak ve bunların karşılığı sevap-günah dengesine göre tastamam verilecektir.¹²⁰ Yani kullar dünya hayatında ilâhi mesaj namına ne ile uyarılmışlarsa, âhirette karşılaşacakları durum, bu paralelde olacaktır. Hemen ifade etmek isteriz ki, Kur’ân’ın nüzul sürecindeki ilk âyetinin ilk kelimesi ve ilk emri *oku* (اقْرَأ)‘dur.¹²¹ Bu talimat kapsamında aynı emir insanların karşısına mahşer günü tekrar çıkacaktır.¹²² Zamanları farklı olsa da aynı ifade ile dile getirilen bu emirler arasında mutlaka bir ilişki olmalıdır. Söz konusu ilişkiyi şu şekilde ifade etmek kanaatimizce mümkündür: Yüce Allah -genel olarak- başta tenzili âyetlerden müteşekkil Kur’ân-ı Kerîm olmak üzere kainatta O’nun varlık ve yeganeliğine işaret eden tüm hakikatleri okuyup anlamayı Hz. Peygamber’in şahsında bütün kullarına emretmektedir. Özelde ise, bireye

¹¹⁸ İbnü’l-Esîr el-Cezerî, *el-Câmi’u’l-Usûl fî Ehâdîsî’r-Rasûl*, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1972, c. X, s. 130.

¹¹⁹ En’âm 6/115.

¹²⁰ A’râf 7/8-9; Yûnus 10/47, 54; Enbiyâ’ 21/47; Mü’minûn 23/102-103; Kâri’a 101/6-9.

¹²¹ ‘Alak 96/1.

¹²² İsrâ 17/14.

kulluk yasalarını öğreten ilâhî kelâmın tüm âyetlerinin gereğini yapmayı salık vermektedir. Belki de âhirette yöneltilecek olan *oku* (أَفْرَأْ) talimatında zımnen “*okudun mu?*” sorusuna yanıt aranacaktır. Bu istikamette –kısaca- “Yüce Allah’ın ilâhî mesajına duyarlılık gösterip O’na karşı sorumluluk bilinci içerisinde olma” şeklinde tanımlayabileceğimiz *takvâ* (تَقْوَى)¹²³ ile ‘*adâlet* (عَدَالَةٌ) arasında dolaylı bir ilişkinin varlığı anlaşılmaktadır. Mâide sûresi 8. âyette ise, ‘*adâlet* (عَدَالَةٌ) ile *takvâ* (تَقْوَى) arasında doğrudan bir ilişki kurulmaktadır. Bu noktada denilebilir ki, “*takvâ* (تَقْوَى) sahibi olan kul, Yüce Allah’ın ‘*adâleti* gereği bu duyarlılığının mükâfatını hem dünyada hem de âhirette görecektir.”

b- Kur’ân’da Yüce Allah’ın açık delillerle peygamberler göndermesinin en temel gerekçesi olarak, insanlar arasında ‘*adâletin* temin edilmesi gösterilmektedir.¹²⁴ Yine Kur’ân’a göre ‘*adâlet* (عَدَالَةٌ), insanların irade, heva ve heveslerine terk edilemeyecek kadar önemli bir değerdir.¹²⁵ Söz konusu değerın hayat bulmasında en önemli unsur, insandır.¹²⁶ Yani bir toplumda ‘*adâlet* (عَدَالَةٌ), o toplumu oluşturan bireylerin insanî, İslâmî ve ahlakî davranışlarıyla ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle ‘adâleti ihlal etmek, İslâmî ve ahlakî olmayan bir davranıştır.¹²⁷ Bu noktada İslâm, ahlakî ve insanî bir davranış olan ‘adâletli olmayı bireye emretmekte, onu nefsinin arzu ve isteklerine boyun eğmekten men etmektedir.

c- ‘*Adâlet* (عَدَالَةٌ) kavramının “eşitlik” anlamından hareketle toplumun bireyleri arasında kanunların eşitlik ilkesine göre uygulanması ve herkesin kanun karşısında eşit tutulması, hukukta ‘adâletin vazgeçilmez prensibidir. Bu noktada İslâm, işlediği suçun cezasını çekme konusunda zengin-fakir, yönetici-yönetilen ayırımı yapmamaktadır. Hz. Peygamber (s)

¹²³ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul 1936, c. VII, s. 176; Bayraklı, *Tefsîr*, c. XIV, s. 79; Peker, *Son İlahî Mesaj Kur’ân*, s. 1; İslâmoğlu, *Hayat Kitabı Kur’ân*, s. 1031.

¹²⁴ Hadîd 57/25.

¹²⁵ Bakara 2/143, 191, 193; Nisâ’ 4/135; Mâide 5/8; Enfâl 8/39; Sâd 38/26.

¹²⁶ Ali Rıza Aydın, “İslâm Dünyasında Yaşanan Son Olayların Işığında İslâmiyet ve Milletlerarası Adalet”, *Doğu’da ve Batı’da İnsan Hakları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1996, ss. 139-154 (s. 142).

¹²⁷ Enis Ahmed, *Kadın ve Sosyal Adalet*, çev. Murat Çiftkaya, Beyan Yay., İstanbul 1993, s. 16.

de, toplumun fertleri arasında 'adâlete aykırı davranışların olumsuz sonuçlarına dikkat çekmiş, –belki de- Nisâ' 135 ve Mâide 8 gibi âyetlerde emredilen "şahitliği Allah için yap, bizzat kendinin ya da en yakınının aleyhine de olsa 'adâleti dimdik ayakta tut" gibi talimatlardan hareketle, "Allah'a yemin ederim ki, kızım Fâtıma da hırsızlık yapsa, onun da elini keserim"¹²⁸ buyurmuştur. Yine o, "Ey Müslümanlar! Siz Allah'ın tespit ettiği cezaları (akrabalık veya toplumdaki gücü açısından size) yakın olsun uzak olsun herkes hakkında dosdoğru uygulayın! Sakın hiçbir kınayanın kınaması sizi bu konuda alıkoymasın!"¹²⁹ ifadelerini kullanmıştır. Çünkü insan, hangi kararın gelecekte hayır veya şer getireceğini bilemez. Dolayısıyla ona düşen 'adâletle hükmetmek ve işin sonucunu Yüce Allah'a bırakmaktır.¹³⁰

d- Konusu insanlar arası ilişkiler olan davalarda 'adâleti tesis edecek hakimin ilk görevi, her iki tarafı dinledikten sonra hüküm vermektir.¹³¹ Aksi takdirde bir tarafın beyanlarını dikkate alarak verilebilecek olası bir karar, diğer tarafın mağdur olmasına neden olur ki, bu durum İslâm'ın 'adâlet prensibine aykırıdır.

e- Kul hakkından kaçınmak, âdil bir insan olmanın en belirgin özelliklerindedir. Bu bağlamda Hz. Peygamber (s) insanlara örnek olmuş ve Mahşer Günü kul hakkı ile Yüce Allah'ın huzuruna çıkmamak için onlarla dünyada iken helalleşmek istemiştir.¹³² Zira dünyada hak sahibine hakkını vermek, âhiretteki helalleşmeden daha kolaydır. Âhiretteki yargılama sonucu insanlar, cennet ya da cehenneme sevk edileceklerinden başkalarına haklarını helal etme konusunda dünyadaki kadar cömert

¹²⁸ Ebu'l-Huseyn Müslim b. Haccâc el-Müslim, *el-Câmi'u's-Sahîh*, "Kitâbu'l-Hudûd", Çağrı Yay., İstanbul 1992, c. II, s. 1315 (bab. 2, hadis no. 8).

¹²⁹ Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd er-Rebeî el-Kazvinî İbn Mâce, *es-Sünen*, "Kitâbü'l-Hudûd", Çağrı Yay., İstanbul 1992, c. II, s. 849 (bab. 3, hadis no. 2540).

¹³⁰ Bk. M. Ömer Çapra, *İslâm'da İktisâdî Nizam*, trc. Hulusi Yavuz, Sebül Yay., İstanbul 1993, s. 28; Yusuf Açikel, "Hz. Peygamber'in Evrensel Mesajlarından "Adâlet" Prensibi", *VI. Kutlu Doğum Sempozyumu*, Isparta 2003, ss. 69-79 (s. 71).

¹³¹ Ebu'l-Hasan 'Ali b. Muhammed el-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultânîyye*, Beyrut ts., s. 67.

¹³² Muhammed Ebû Zehrâ, *Son Peygamber Hz. Muhammed*, terc. Mehmet Keskin, İstanbul 1997, ss. 343-344.

davranmayabilirler. Durumun ciddiyeti nedeniyle en doğrusu, kul hakkından titizlikle kaçınmaktır.

f- Günümüzde bir 'adâletsizlik uygulaması olarak göze çarpan adam kayırma, torpil, iltimas, işi ehline vermeme gibi davranışlar da son derece önemli bir kul hakkı ihlalidir. Durumun vehameti nedeniyle Hz. Peygamber (s) şunları ifade etmektedir: "Müslümanları yönetme işini üstlenen kişi, bir kimseyi kayırarak göreve getirirse, Allah'ın laneti onun üzerinedir. Allah onun ne nafile ne de farz ibadetini kabul eder ve nihayet onu cehenneme sokar."¹³³ "Emanet zayi edildiği vakit kıyameti bekle! Bedevî, 'emanet nasıl zayi olur, yâ Rasûlallah?' diye sorunca Hz. Peygamber (s), 'iş, ehli olmayan kimseye verildiğinde kıyameti bekle' buyurur.¹³⁴ Demek ki, hangi seviyede olursa olsun, yönetimi elinde bulunduran kişi, herhangi bir insanı bir işi yapmakla görevlendireceği zaman son derece âdil bir yaklaşımla, söz konusu işi yapmaya en layık olan kişiyi seçmelidir. Aslında böyle bir yaklaşım, ilgili işin başarılı bir şekilde yürütülmesi adına da önemlidir. Şayet işi en iyi yapacak kişi yerine, âdil olmayan yöntemlerle ehil olmayan kişiler iş başına getirilirse, bu durum o toplumun felaketi demektir. Bu nedenle yönetici, kişiye göre iş planlaması yapmak yerine, işe göre en liyakatli insanı seçmek zorundadır.

g- Yönetici, hem kendini hem de yönettiği insanları en üst düzeyde saadete kavuşturmak için âdil olmak zorundadır.¹³⁵ Çünkü 'adâletsizlik, toplumda kin, nefret, düşmanlık ve parçalanma gibi olumsuz davranış ve sonuçların meydana gelmesine sebep olur.¹³⁶ Bu çerçevede kuvvetini insanî birlik ve beraberlikten alan İslâm'a göre,¹³⁷ toplumsal barış ve huzurun tesis edilmesi için yönetici ile halk arasında karşılıklı birtakım hak

¹³³ Ebû Bekr el-Heysemî, *Mecme'u'z-Zevâid ve Menbe'u'l-Fevâid*, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1412 (h), c. V, s. 418.

¹³⁴ Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, "Kitâbu'l-İlm", c. I, s. 21 (bab. 1, hadis no. 2).

¹³⁵ Bayraktar Bayraklı, "Fârâbî'nin Eğitim Felsefesinde 'Adâlet' Kavramı", *MÜİFD*, İstanbul 1993, sy. V-VI, ss. 231-240 (s. 237).

¹³⁶ Halit Çalış, "Ebeveyn ve Çocuklar Arası Maddi İlişkilerde Adâlet/Eşit Muâmele", *SÜİFD*, Konya 2003, sy. XVI, ss. 121-151 (s. 123).

¹³⁷ Seyyid Kutub, *İslâm'da Sosyal Adalet*, çev. Yaşar Tunagür ve M. Adnan Mansur, Çağaloğlu Yay., İstanbul 1962, s. 131.

ve sorumluluklar vardır. İşte bu hak ve sorumlulukların en ideal şekilde yerine getirilmesini sağlayan 'adâlettir. Örneğin yöneticinin sorumluluklarından birisi, halk arasında sevgi ve saygıya dayalı bir sosyal yapı oluşturmak ve bu yapıyı korumaktır. Buna mukabil, halkın görevlerinden birisi de söz konusu ortamı oluşturan yöneticiye karşı sevgi ve saygı duymaktır.¹³⁸ Çünkü 'adâletin gerçekleşmesini kolaylaştıran etkenlerden belki de en önemlisi, toplumun fertleri arasında muhabbeti tesis etmektir. Bu ortamı sağlama görevi, ilk önce toplumu yöneten bireye aittir. Bu itibarla yönetici, yönettiği kişiler arasında sevgi-saygı ekseninde 'adâletle hükmetmek zorundadır.¹³⁹ Şayet yönetici bunu başarabilirse, Hz. Peygamber'in şu müjdelere nail olur: "Kıyamet günü bana insanların en yakını ve en sevgilisi, 'adâletle hükmeden yöneticidir. Bana en sevimsizi ve en çok azap çekecek olanı ise, zalim yöneticidir."¹⁴⁰ "Hiçbir gölgenin bulunmadığı bir günde Allah, yedi zümreyi kendi arşının gölgesinde gölgelendirir. Bu yedi zümreden ilki, 'adâletli yöneticidir."¹⁴¹ Öte yandan yöneticinin âdil olması, yöneten ile yönetilen arasında sevgi, saygı ve muhabbet ekseninde sağlam bir samimiyetin oluşması adına çok önemlidir. Zira 'adâlet, bireyin kendisine ve toplumun diğer üyelerine karşı şuurulu, anlamlı ve samimi davranışlar göstermesini sağlar.¹⁴² Aksi takdirde 'adâletin olmadığı yerde, gerçek samimiyet de başka bir şey de vücut bulamaz. Bu bağlamda Kınalızâde'nin "varlığın bekası muhabbetle sağlanır"¹⁴³ söylemi ile Nasîruddîn Tûsî'nin "muhabbet 'adâletten üstündür"¹⁴⁴ ifadesi son derece manidardır.

h- İnsan, tek başına mutlu olabilecek bir varlık değildir. "Onun hem sevgiye meyilli yapısı hem de ihtiyaçlarını yalnız başına karşılayamaya-

¹³⁸ Ebû 'Ali Ahmed b. Muhammed b. Ya'kûb İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-Ahlâk ve Tathîru'l-A'râk*, nşr. İbnü'l-Hatîb, Matba'atü'l-Asriyye, Kahire 1977, ss. 153-160.

¹³⁹ İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-Ahlâk*, s. 104.

¹⁴⁰ Tirmizî, *es-Sünen*, "Kitâbü'l-Ahkâm", c. III, s. 616 (bab. 4, hadis no. 1329).

¹⁴¹ Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, "Kitâbu'l-Ezân", c. I, ss. 160-161 (bab. 36).

¹⁴² Ahmed, *Kadın ve Sosyal Adalet*, s. 17.

¹⁴³ Kınalızâde Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî*, haz. Mustafa Koç, Klasik Yay., İstanbul 2007, s. 419.

¹⁴⁴ Nasîruddîn Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, çev. Anar Gafarov – Zaur Şükürov, Litera Yay., İstanbul 2007, s. 247.

cak olması, toplum içerisinde yaşamasını zorunlu kılmaktadır.”¹⁴⁵ İşte insanın sosyal hayata olan bu ihtiyacı, onda fazilet ve erdem sahibi bir toplumun üyesi olma duygusunu geliştirmektedir. Bu da ancak 'adâletle mümkündür.

1- Herkesin sosyal üretimden hakkını alması ve hiç kimsenin ötekini istismar etmeden topluma katkısının karşılığını elde etmesi, *iktisâdî 'adâlet* olarak tanımlanmaktadır.¹⁴⁶ Bu doğrultuda toplumun fertleri, sosyal ve toplumsal verimliliğe sağladıkları katkı oranında hakkını alacak ve hiç kimsenin kimseyi istismar etmesine fırsat tanınmayacaktır. Bu konuda Kur'ân'da şu ifadeler yer almaktadır:

أَوْفُوا الْكَيْلَ وَلَا تَكُونُوا مِنَ الْمُخْسِرِينَ (۱۸۱) وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيمِ (۱۸۲) وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ (۱۸۳) “Ölçüyü tam yapın, eksik verenlerden olmayın, doğru terazi ile tartın, insanların mallarını ve haklarını eksiltmeyin, bozgunculuk yaparak yeryüzünde karışıklık çıkarmayın!”¹⁴⁷

Bu âyetler, Hz. Şu'ayb'ın peygamber olarak gönderildiği Medyen halkıyla ilgilidir. Bu kavmin ölçü tartı 'adâletsizliği nedeniyle helak edildiği bilinmektedir. Demek ki, ölçü tartıda hile yapıp insanları, hakları olan şeylerden alıkoymak veya toplumsal geliri 'adâletsiz dağıtmak kişi ya da toplumun helakine neden olabilecek kadar büyük bir günahdır.

j- Toplumun fertleri arasında 'adâlet önemli olduğu gibi toplumlara- rası ilişkilerde de 'adâlet son derece önemlidir. Zira uluslararası ilişkilerde arzulan verimliliği elde etmek, ancak toplumları yönetenlerin 'âdil olmasıyla mümkündür. 'Adâletten uzak çıkar ilişkilerine dayalı bir anlayışla dünya barışına katkı sağlamak ve tüm insanların huzur içerisinde yaşadıkları bir sistem oluşturmak olanaksızdır.

Elbette uluslararası ilişkilerde bazı karşılıklı faydalar söz konusudur.

¹⁴⁵ Hümeyra Karagözoğlu, “Ahlak Düşüncesinde Siyaseti Aramak: İbn Miskeveyh'de 'Adalet' Kavramının Siyasî Yansımaları”, *Divân - Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, c. XIV, sy. 27, (2009/2), ss. 93-118 (ss.116-117).

¹⁴⁶ M. Sabri Erdoğan, *İslâm Ekonomisinde Gelir ve Sermaye*, Sebil Yay., İstanbul 1994, s. 108.

¹⁴⁷ Şu'arâ 26/181-183. İktisâdî 'adâletin ticarî ilişkiler boyutuyla ilgili âyetler için bk. Bakara 2/282; En'âm 6/152.

Ancak bu faydaların hak ve 'adâlete uygunluğu, ilişkilerin sağlıklı yürümesi ve dünya barışına katkı sağlaması adına son derece önemlidir. Bu kapsamda Hz. Peygamber'in hicretten sonra Muhâcir-Ensâr kardeşliğini tesis edip Medine'deki Yahudi ve Hıristiyanlarla Medine Sözleşmesi'ni imzalaması, Müslüman, Yahudi ve Hıristiyan toplumları arasında hak ve 'adâleti sağlamaya yönelik bir çabadır.¹⁴⁸ Bu çabanın olumlu sonuç vermesi, tarafların antlaşma metninde taahhüt ettikleri hükümlere sadakat göstermeleriyle mümkündür. Zaten İslâm da ahde vefayı emretmekte,¹⁴⁹ onun bizzat güç ve kuvvet olduğunu dile getirmektedir. Dolayısıyla bireysel, toplumsal ve uluslararası ilişkilerde güç ve kuvvet, kesinlikle hak ve 'adâletin önüne geçmemelidir. Zira güçlü-kuvvetli olmak, asla haklı olmak anlamına gelmemektedir. Günümüzde maalesef güçlü devletler, kendilerini daima dünyada mevcut olan tüm yeraltı ve yerüstü kaynakların doğal sahipleri olarak görmekte ve söz konusu kaynaklara kavuşmak için zulüm, işkence, katliam, işgal gibi çağdığı uygulamalara başvurabilmektedirler. Halbuki kuvveti 'adâletin yerine koymak, zulüm ve haksızlıktır. Bu anlayışın hakim olmasından dolayı uluslararası ilişkiler bir türlü arzulanmış seviyeye erişememekte ve buna bağlı olarak da dünya barışı sağlanamamaktadır.

6. Sonuç

Yüce Allah'ın insanlara emrettiği en önemli ilkelerden birisi 'adâlettir. Bu ilkenin türetildiği 'a-d-l (عدل) fiili ve türevleri, Kur'ân-ı Kerîm'de birden fazla anlamda kullanıldıkları için, Kur'ân ilimleri arasında -kısaca- çokanlamlılık şeklinde ifade edebileceğimiz *Vucûh* ilmine konu bir kelime olarak karşımıza çıkmaktadır.

Araştırmamızda Kur'ân'da 'adâlet (عَدَالَةٌ) kavramıyla *kıst* (قِسْطٌ), *sıdk* (صِدْقٌ) ve *vesat* (وَسْطٌ) kavramlarının anlam ilişkisi bağlamında şu sonuçlara ulaşılmıştır:

¹⁴⁸ Osman Eskicioğlu, "İslâm ve Uluslararası Adâlet", *Doğu'da ve Batı'da İnsan Hakları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1996, ss. 117-123 (s. 118).

¹⁴⁹ Bakara 2/177; Âl-i İmrân 3/76; İsrâ 17/34; Mü'minûn 23/8; Me'âric 70/32.

'Adâlet (عَدَالَةٌ) kavramı ile *kıst* (قِسْطٌ) kavramı arasında biri anlamdaş, diğeri de zıt olmak üzere iki yönlü bir ilişki söz konusudur. Bu kapsamda 'a-d-l (عدل) fiili ile *k-s-t* (قسط) fiilinin Cinn sûresi 14 ve 15. âyetlerdeki versiyonları arasında zıt, Kur'ân'daki diğer tüm kullanımları arasında aynı yönlü bir ilişki vardır.

'Adâlet (عَدَالَةٌ) kavramının türetildiği kök harfleri olan 'a-d-l (عدل) fiili ve türevlerinin anlam dünyası ile *sıdk* (صِدْقٌ) ve *sıddîk* (صِدِّيقٌ) kavramlarının kök harflerini teşkil eden *s-d-k* (صدق) fiilinin mana örgüsü arasında bazı nüanslara rağmen aynı yönlü bir ilişki söz konudur.

Bazı âlimlerin *vesat* (وَسْطٌ) kelimesinin Bakara 143 ve Kalem 28'deki kullanımlarını "makul, 'adâletli, en âdil, en makul" şeklinde anlamalarından dolayı Kur'ân'da *v-s-t* (وسط) fiilinin 'a-d-l (عدل) fiili ile paralel bir anlam ilişkisi vardır.

'Adâlet (عَدَالَةٌ) kavramının mana çeşitlilik ve derinliğini dikkate aldığımızda, söz konusu kavramın güncel değeri konusunda şu tespitleri paylaşmak mümkündür:

167

OMÜİFD

Kur'ân'da 'adâletin kaynağı ve ilk uygulayıcı olarak Yüce Allah zikredilmektedir. O, açık delillerle peygamberler göndermesinin en temel nedenini, insanlar arasında 'adâletin sağlanması olarak zikretmektedir.

Dünyada insanlar arasında 'adâleti sağlama ve Kur'ân'ın ilkelerine itaat etme, *takvâ* kavramıyla ilişkilendirilmektedir. Bu doğrultuda insanlar, âhirette Yüce Allah tarafından âdil bir şekilde yargılanacaklar ve hak edişlerine göre ödül ya da ceza mekânlarına sevk edileceklerdir.

'Adâlet (عَدَالَةٌ) kavramının "eşitlik" anlamına istinaden insanlar arasında kanun ve kuralların eşitlik prensibine göre uygulanması, herkesin kanun önünde eşit olması ve hiç kimseye haksızlık yapılmaması hukukta 'adâletin temel prensibidir.

İnsanlar arasında 'adâletin uygulanması sırasında tek tarafın ifadesiyle yetinmek veya peşin hükümlü davranmak 'adâletin ruhuna aykırıdır. Bu nedenle âdil bir yargılama için tarafları dinlemek ve onlara kendi-

lerini savunma hakkı tanımak esastır.

Âdil insan olmanın en temel şartlarından birisi, kul hakkından kaçınmaktır. Günümüzde bir 'adâletsizlik uygulaması olarak görülen adam kayırma, torpil, işi ehline vermeme, iltimas gibi davranışlar son derece korkunç kul hakkı ihlalleri içermektedir.

Kur'ân'a göre yöneticilik de yöneticiyi seçmek de birer emanettir. Dolayısıyla seçmen yönetici tercihinde bulunurken âdil davranmak zorunda olduğu gibi yönetim erkini eline geçiren idareci de yönettiği insanlar arasında âdil bir yönetim sergilemek zorundadır. Aksi tutumlar, emanete ihanettir.

İnsan, toplumsal bir varlıktır. O, yalnız başına bir hayata katlanamaz. Onun içerisinde yaşadığı topluma karşı bazı sorumlulukları olduğu gibi toplumun da ona sağlaması gereken imkanlar söz konusudur. Bu çerçevede bireyin sosyal üretimden hakkını âdil ölçülerde alması ve hiçbir kimsenin ötekini istismar etmemesi, iktisâdî ve sosyal 'adâletin bir gereğidir.

Dünyada yaşamakta olan tüm bireyleri insanlık ailesinin birer üyesi olarak kabul edip bu devasa aile içerisinde günümüzde cereyan etmekte olan olumsuzlukları dikkate aldığımızda, 'adâlet (عَدَالَةٌ) ilkesinin uluslararası düzeydeki güncel değeri bağlamında şunları söylemek mümkün gözükmektedir:

Dünyanın değişik coğrafyalarında masum insanlar ekonomik, etnik, dinî ya da ideolojik gerekçelerle öldürülmekte, zulüm ve işkenceler uygulanmaktadır. Allah'ın en güzel şekilde yarattığı ve şerefli kıldığı varlığa insanca yaşama hakkı tanınmamakta, insanlık onuru ayaklar altına alınmakta ve çağdaş evrensel hukukun bile kabul ettiği insan hakları ihlal edilmektedir. Bu durum, Kur'ân'ın emrettiği evrensel 'adâlete tamamen aykırıdır.

Bütün bunlar dikkate alındığında, bireysel olarak mutlu, ulusal ve uluslararası düzeyde huzurlu bir dünya inşa etmek, ancak herkesin hakkına razı olması, insan hakkı ihlallerinin sona ermesi, ilâhî ve evrensel

mesajlara sadakat gösterilmesi ve insanlar ve toplumlararası müspet ilişkilerin temelini oluşturan 'adâlet ve hakkaniyet ilkesine yeniden bir duyarlılık kazandırılmasıyla mümkündür. Aksi takdirde 'adâletin olmadığı yerde hak, hakkın olmadığı yerde huzur, huzurun olmadığı yerde dirlik ve düzen olmaz. Bu dirlik ve düzeni sağlayıp dünya barışını temin etmek için, dünyadaki her insan sorumluluk almak zorundadır.

Son olarak, "nasıl bir dünyada hangi oranda mutlu yaşamak istiyorum?" sorusuna en doğru cevabı bulmanın temel şartı, 'adâleti önce aile içerisinde, sonra toplumda, ardından da tüm dünyada dalga dalga yaymaktır.

Kaynakça

Kur'ân-ı Kerîm.

'Abdu'l-Bâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemu'l-Müfehras li Elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Hadîs, Kahire 2001.

Açıkel, Yusuf, "Hz. Peygamber'in Evrensel Mesajlarından "Adâlet" Prensibi", VI. *Kutlu Doğum Sempozyumu*, Isparta 2003, ss. 69-79.

Ahmed, Enis, *Kadın ve Sosyal Adalet*, çev. Murat Çiftkaya, Beyan Yay., İstanbul 1993.

Aydın, Ali Rıza, "İslâm Dünyasında Yaşanan Son Olayların Işığında İslâmiyet ve Milletlerarası Adalet", *Doğu'da ve Batı'da İnsan Hakları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1996, ss. 139-154.

Bayraklı, Bayraktar, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsîri*, Bayraklı Yay., İstanbul 2007.

_____, "Fârâbî'nin Eğitim Felsefesinde 'Adâlet' Kavramı", *MÜİFD*, İstanbul 1993, sy. V-VI, ss. 231-240.

Beydâvî, Abdullâh Ebû Ömer b. Muhammed, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1996.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsîri*, Bilmen Yay., İstanbul ts.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, *el-Câmi'u's-Sahîh*, Çağrı Yay., İstanbul 1992.

Cevherî, İsmâîl b. Hammâd, *es-Sihâh fi'l-Lüğave'l-'Ullâm*, Dâru'l-Hadâratı'l-'Arabîyye, Beyrut 1974.

- Cezerî, İbnü'l-Esîr, *el-Câmi'u'l-Usûl fî Ehâdisi'r-Rasûl*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1972.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed eş-Şerîf, *Kitâbü't-Ta'rîfât*, Beyrut 1983.
- Çağrıncı, Mustafa, "Adâlet", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1988, c. I, ss. 341-343.
- _____, "Kıst", *DİA*, TDV Yay., Ankara 2002, c. XXV, ss. 502-503.
- _____, "Siddîk", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2009, c. XXXVII, ss. 91-92.
- _____, "Sıdk", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2009, c. XXXVII, ss. 98-100.
- Çalış, Halit, "Ebeveyn ve Çocuklar Arası Maddî İlişkilerde Adâlet/Eşit Muâmele", *SÜİFD*, Konya 2003, sy. XVI, ss. 121-151.
- Çapra, M. Ömer, *İslâm'da İktisâdî Nizam*, trc. Hulusi Yavuz, Sebil Yay., İstanbul 1993.
- Çelebi, Kınalızâde Ali, *Ahlâk-ı Alâî*, haz. Mustafa Koç, Klasik Yay., İstanbul 2007.
- Dâmeğânî, Huseyn b. Muhammed, *Kâmûsu'l-Kur'ân: Islâhu'l-Vucûh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Beyrut 1983.
- Ebû Zehrâ, Muhammed, *Son Peygamber Hz. Muhammed*, terc. Mehmet Keskin, İstanbul 1997, ss. 343-344.
- Erdoğan, M. Sabri, *İslâm Ekonomisinde Gelir ve Sermaye*, Sebil Yay., İstanbul 1994.
- Eskicioğlu, Osman, "İslâm ve Uluslararası Adâlet", *Doğu'da ve Batı'da İnsan Hakları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1996, ss. 117-123.
- 170 OMÜİFD Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed, *Mu'cemu Tehzîbü'l-Lüğâ*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut ts.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed, *el-Maksadü'l-Esnâ fî Şerhi Esmâillâhi'l-Hüsnâ*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut ts.
- Halîl b. Ahmed, Ebû 'Abdirrahmân, *Kitâbü'l-'Ayn*, Müessesetü'l-A'lemî, Beyrut 1988.
- Heysemî, Ebû Bekr, *Mecme'u'z-Zevâid ve Menbe'u'l-Fevâid*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1412 (h).
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. Hasen, *Cemheretü'l-Lüğâ*, Dâru Sâdır, Beyrut ts.
- İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed, *Mu'cemü Mekâyîsi'l-Lüğâ*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabîyye, Beyrut 2001.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd er-Rebeî el-Kazvinî, *es-Sünen*, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemalüddîn Muhammed b. Mükerrerem, *Lisânü'l-'Arab*, Dar Sâder, Beyrut 2003.
- İbn Miskeveyh, Ebû 'Ali Ahmed b. Muhammed b. Ya'kûb, *Tehzîbü'l-Ahlâk ve Tathîru'l-A'râk*, nşr. İbnü'l-Hatîb, Matba'atü'l-'Asriyye, Kahire 1977, ss. 153-160.
- İbn Teymiyye, Takıyyuddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed, *Mecmû'u Fetâvâ*, Dâru'l-'Arabîyye, Beyrut 1398 (h).

- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec 'Abdurrahmân, *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fi 'İlmi'l-Vucûh ve'n-Nezâir*, thk. Muhammed Abdülkerîm Kâzım er-Râdî, Beyrut 1984.
- _____, Ebu'l-Ferec, *Çarîbü'l-Hadîs*, nşr. 'Abdu'l-Mûtî Emîn Kal'acî, Beyrut 1985.
- İsfehânî, Ebu'l-Kâsım Huseyn b. Muhammed Râğîb, *el-Müfredât fi Çarîbi'l-Kur'ân*, ed-Dâru's-Şâmiyye, Beyrut 1997.
- İslâmoğlu, Mustafa, *Hayat Kitabı Kur'an Gerekçeli Meal-Tefsir*, Düşün Yay., İstanbul 2008.
- İzutsu, Toshihiko, *Kur'ân'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz, Pınar Yay., İstanbul 1991.
- Kallek, Cengiz, "Kıst", *DİA*, TDV Yay., Ankara 2002, c. XXV, ss. 503-504.
- Karagözoğlu, Hümeýra, "Ahlak Düşüncesinde Siyaseti Aramak: İbn Miskeveyh'de 'Adalet' Kavramının Siyasî Yansımaları", *Dîvân - Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, c. XIV, sy. 27, (2009/2), ss. 93-118.
- Kurtubî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1988.
- Kutub, Seyyid, *fi Zilâli'l-Kur'ân*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabiyye, Beyrut 1971.
- _____, *İslâm'da Sosyal Adalet*, çev. Yaşar Tunagür ve M. Adnan Mansur, Çağaloğlu Yay., İstanbul 1962.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasan 'Ali b. Muhammed, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, Beyrut ts.
- _____, *Tefsîru'l-Mâverdî: en-Nüketu ve'l-Uyûn*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut ts.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. Haccâc, *el-Câmi'u's-Sahîh*, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- Okuyan, Mehmet, *Kur'ân'da Vücûh ve Nezâir –Çok Anlamalı Kelimeler ve Edatlar-*, Etüt Yay., Samsun 2007.
- Peker, Hüseyin, *Son İlahî Mesaj Kur'ân ve Açıklamalı Meâli*, Ceylan Ofset, Samsun 2009.
- Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer Fahreddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr: Mefâtihu'l-Çayb*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabiyye, Beyrut ts.
- Reşîd Rızâ, Muhammed, *Tefsîru'l-Menâr*, Mısır 1990.
- Semerkandî, Nasr b. Muhammed, *Tefsîru Ebi'l-Leys: Bahru'l-'Ulûm*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1996.
- Suyûtî, Celaeddîn 'Abdirrahmân, *el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1987.
- Şeker, Mehmet, *İslâm'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri*, Ankara 1991.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali, *Fethu'l-Kadîr*, Mısır 1964.
- Şimşek, M. Sait, *Kur'an'ın Ana Konuları*, Beyan Yay., İstanbul 2005.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1988.
- Tatlısu, Ali Osman, *Esmâü'l-Husnâ Şerhi: Tanrı'nın Gönülleri Nurlandıran Doksan dokuz Adı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1963.

- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *es-Sünen*, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- Topaloğlu, Bekir, "Adl", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1988, c. I, s. 387.
- Tûsî, Nasîruddîn, *Ahlâk-ı Nâsirî*, çev. Anar Gafarov – Zaur Şükürov, Litera Yay., İstanbul 2007.
- Vâhidî, Ebu'l-Hasan 'Ali b. Ahmed, *el-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, Beyrut 1995.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul 1936.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed, *el-Keşşâf 'an Hakâiki Ğavâmidî't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fi Vucûhi't-Te'vîl*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1995.
- Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. 'Abdullâh, *el-Burhân fi 'Ulûmi'l-Kur'an*, Dâru't-Türâs, Kahire ts.

